

Numan YURT,

Xwendekarê Doktorayê, Zaningeha Mardin
Artukluyê, Enstîtûya Zimanên Zindî yên li
Tirkîyeyê, Şaxa Makezanîsta Ziman û Çanda
Kurdî, Mardin-Türkiye.
numanyurt1@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-8921-3939

Article Type/Makale Türü:

Research Article/Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 22.07.2023

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 01.10.2023

Published / Makale Yayın Tarihi: 20.10.2023

DOI: 10.35859/jms.2023.1328385

**Değerlendirme ve İntihal/Reviewing and
Plagiarism:**

Bu makale iki taraflı kör hakem sistemine göre
en az iki hakem tarafından değerlendirilmiştir.
Makale intihal.net adlı intihal sitesinde
taranmıştır. / This article has been reviewed
by at least two anonym reviewers and scanned
by intihal.net plagiarism website.

Citation/Atf:

Yurt, N. (2023). Vekolîna Naverokî û Hêmanên
Binyadî yên 'Iqdê Durfamê, The Journal of
Mesopotamian Studies, Jimara Taybet a
Edebiyata Kurdî ya Klasîk, rr. 13-50, DOI:
10.35859/jms.2023.1328385.

VEKOLÎNA NAVEROKÎ Û HÊMANÊN BINYADÎ YÊN 'IQDÊ DURFAMÊ

Numan YURT

KURTE

Di vê gotarê de fabla bi navê 'Iqdê Durfamê ya Şêx Eskerî ji aliyê rêbaz û teknîkên vegêrannasiyê ve tê vekolîn. Berhem di qada edebiyata Kurdî a klasîk de yekem mînaka fablê ya serbixwe û guncandî ye. Çîroka bingehîn a berhemê fabla *Rovî û Qijikê* li seranserê dinyayê berbelav e û nîspetî Ezop tê kirin. Şêx Eskerî jî vê fablê tevî çîroksaziyeke dînî, tesewifî û çandî pêşkêş kiriye. Eskerî bi rêya vê mesnewîya alegorîk a ku li ser bingeha vegêranê hatiye avakirin rexneya civakê kiriye. Di destpêka xebatê de behsa pênase, taybetî û hin mînakên çanda Rojhilatê yên cureya fablê, pêwendîya mesnewî-vegêranê hatiye kirin. Piştî wek jêdera 'Iqdê Durfamê behsa Ezop û fablên wî hatiye kirin û fabla Eskerî hatiye nasandin. Di dawîya xebatê de jî avahiya tematîk û hêmanên binyadî yên berhemê bi hûrgilî li gorî rêbaz û teknîkên vegêrannasiyê hatiye analîzkirin. Wek encam dikare bê gotin ku Şêx Eskerî van rêbaz û teknîkan bi serkeftinî bi kar aniye.

Peyvên Sereke: Şêx Eskerî, 'Iqdê Durfam, Fabl, Naverok, Hêmanên Binyadî.

'Iqdê Durfam'ın İçerik ve Yapı Unsurlarının İncelenmesi

ÖZ

Bu makalede Şeyh Eskeri'nin '*Iqdê Durfam* adlı eseri anlatıbilim yöntem ve teknikleri bakımından incelenmiştir. Eser Klasik Kürt Edebiyatı alanında ilk müstakil ve adaptasyon fabl örneğidir. Eserin ana hikâyesi *Tilki ile Karga* dünya çapında yaygındır ve Ezop'a nispet edilir. Şeyh Eskeri de bu fablı dini, tasavvufi ve kültürel bir kurguyla sunmaktadır. Eskeri anlatım esasına dayalı bu alegorik mesnevi vasıtasıyla toplumsal eleştiri yapmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde fabl türünün tanımı, özellikleri ve Doğu kültürü örnekleri ile mesnevî-anlatı ilişkinden söz edilmiştir. Sonra '*Iqdê Durfam*'ın kaynağı olarak Ezop ve fabllarından bahsedilmiş ve Askerî'nin fablı tanıtılmıştır. Çalışmanın sonunda da eserin tematik yapısı ve yapısal unsurları anlatıbilim yöntem ve teknikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmiştir. Sonuç olarak Şeyh Eskeri'nin bu yöntem ve teknikleri başarılı bir şekilde kullandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Eskeri, 'Iqdê Durfam, Fabl, İçerik, Yapısal Unsurlar.

Analysis of Thematic and Structural Elements of *Iqdê Durfam*

ABSTRACT

In this article, the fable called '*Iqdê Durfam* by Sheikh Eskeri is analyzed by the methods and techniques of narratology. The work is the first example of an independent and adaptation fable in the field of classical Kurdish literature. The main story of the work is the fable of the *The Fox and The Raven*, which is popular all over the world and is attributed to Aesop. Sheikh Eskeri also presented this fable with a religious, mystical and cultural fiction. Eskeri has criticized the society through this allegorical masnavi which is built on the basis of narrative. At the beginning of the work, the definition, specifics and some examples of the Eastern culture of the fable genre, the mesnevi-narrative relationship have been mentioned. Then Aesop and his fables were mentioned as the source of '*Iqdê Durfam*'s and Esker's fable was introduced. At the end of the study, the thematic structure and structural elements of the work have been analyzed in detail according to the methods and techniques of narratology. As a result, it can be said that Sheikh Eskeri successfully used these methods and techniques.

Keywords: Sheikh Eskeri, 'Iqdê Durfam, Fable, Content, Structural Elements.

EXTENDED ABSTRACT

Mesnevi is one of the verse forms and literary genres of classical literature based on narrative style. Like the narrative texts of the modern period, mesnevi met the narrative needs of the classical period. The study of classical texts/poems has been and is being done with classical methods. Today's narrative genres are analyzed with modern sciences and their methods. With modernism, a new perspective has emerged and literary works have begun to be evaluated and positioned in this light. Narratology is one of the modern sciences that systematically analyzes a narrative and endeavors to reveal the narrative technique of the work. The reason that led us to this study: Could a work of classical Kurdish literature based on narrative be analyzed and its value be revealed according to narratology? What is the narrative style of a Kurdish masnavi author and what methods and techniques did the author utilize? When the work is analyzed in terms of narratology, the background of the work and the culture of classical literature are not ignored.

The study was conducted on Sheikh Muhammad Eskeri Aqtepi's *'Iqdê Durfam*. Written in masnavi verse and narrative style, this work is the first independent allegorical fable in classical Kurdish literature. The main purpose of the article is to analyze the thematic structure and structural elements of the work, as well as to reveal its source and the reason for its writing. With this study, an attempt has been made to identify the characteristics of a Kurdish masnavi in the context of narratology. If other masnavis are also analyzed with the methodology of narratology, the characteristics of other masnavis of classical Kurdish literature and the literary styles of their authors can be revealed.

In order to explain the characteristics of *'Iqdê Durfam*'s terms of narratology, the theories of narratology were applied; the thematic structure and structural elements of the work were analyzed according to the methods and techniques of narratology. The research consists of four general headings and subheadings. In the first heading, some opinions about the source of fables are presented, and findings about the source of the fable of the Fox and the Crow are given. In the second heading, the work is introduced in detail and the reason for its writing and its background are discussed in detail. The theme and metaphors of *'Iqdê Durfam*'s are discussed in the third section. In the last section, the structural elements of the work in terms of narrative theory; plot, character, place, time and narrator are analyzed, and the narrative methods and techniques used are identified.

In addition to the fable of the Fox and the Raven attributed to Aesop, Sheikh Eskeri made local and original additions to the chain of events of the work. With these additions, Eskeri tried to dress his work in a mystical and cultural dress. Apart from the main story of Aesop's fable, Eskeri added events such as the journey of the dervishes and their arrival in the garden, the journey of the dervish, the dervish's encounter with the orphan boy, the crow taking the cheese from the boy, the fox taking the cheese from the crow, and the fox being caught in a trap and slaughtered by the hunter. The journey of the dervish is the frame event of the plot and the other links are narratives attached to this general frame. The fable consists of three narrative levels: Non-narrative level R D G B, narrative level Ç D J B and metanarrative level D û Z, Z û Q, Q û R, R û N. The characters of the fable are typical and do not change until the end of the fable. The characteristics of the characters reflect the personalities in the society and some of the concepts in the work are used with their metaphorical meanings. Sheikh Eskeri did not give special names to his characters, but they are reflected with their verbs and adjectives in a way that corresponds to their genus names.

The setting of the fable is unlimited and imaginary; it is determined according to the events and characters. The events take place in nature from the beginning to the end of the fable. The ambiguous expression "ji ehwalê zeman" is used as the time of the events. The purpose of the author of the masnavi in using this expression is to provide continuity and permanence to his work. The duration of the beginning and the end of the events is short; the events progress in a chronological order. Within the chronology of the military plot, the narrator uses the technique of flashback. The narrator did not go into the details of events and situations with expressions such as "for a time" and "a little"; in this way, he applied the "skipping" technique. The narrator shows himself in two ways in the fable. At the non-narrative level, Sheikh Eskeri, as an omniscient and non-narrative narrator, and at the narrative level, the dervish, as a narrative character, takes on the role of narrator. Both narrators are open/obvious narrators who do not hesitate to express their thoughts and feelings. In the narrative sections, the events are narrated through the mouth of the dervish. The author of the masnavi, on the other hand, is involved in the narrative as someone who knows what is going on in many chapters with his comments and advice about the events and with the sovereignty of being sovereign.

Eskeri utilized some narrative methods and techniques in conveying the events and situations in this classic work; he achieved a literary style by applying these narrative methods and techniques in his work. Since fable is a work based on narrative, narrative narration was naturally used. In the chapters

and couplets with military narrative, he conveyed the plot very fluently and successfully established the relationship between the rings of events. However, the couplets written at the beginning of each chapter in the form of sakiname break this fluency to some extent. However, this should be considered normal as a feature of the masnavi tradition. Eskeri compensated for this deficiency with summarizing and flashback techniques: he managed to connect the broken links with these techniques. Another narrative method employed is description. The descriptions of the work are skillfully and in detail; a successful visuality is presented. Dialogues have a long and important place in the work. Apart from these methods, Eskeri also used techniques such as internal dialog, internal monologue, internal analysis and montage. Eskeri has demonstrated his productivity and distinctiveness with both the fiction of his work and his literary style.

Destpêk

Fabl yek ji cureyên edebî yê herî kevin ê derbirîna mirovahiyê ye ku ji çîrokên kurt û alegorîk pêk tên. Di zincîreya rûdanê ya fablan de wek karakter ajel, mirov, xweda/îlah û heyberên bêgiyan cih digirin û ev leheng di heqê rewş û tevgerên mirovî de rastiyeke exlaqî ronî dikin (Duggan û yên din, 2016: 315). Fabl berhemên didaktîk in û mebesta wan şîret û rênîşandan e. Dahênerê fablan di van berhemên alegorîk de dixwazin ku bi şîret û dersên exlaqî kesekî, rêvebirî yan jî civaka xwe hişyar bikin. Fabl ji vî aliyê ve rexneyeke veşarî ya takekesî, civakî û polîtîk a xurt jî dihewînin. Mirovan di serdemên berê de ji ber tirsê yan jî ji ber ku nikaribûn rêvebirî/revêbiran rexne bikin bi awayekî nerasterast û çîrokên temsîlî ji wan daxwaza dadî û pakkirina civakê dixwestin. Tê dîtin ku rêya herî baş a pêkanîna vê armancê jî bi navgîniya fablan û zimanê ajelan şîretdana tevgerên bifezîlet e (Îpek, 2012). Çavkaniya van berhemên rexneyî û şîretî ku kemilîn û fezîletdariya civak û rêvebiriyê jixwe re kirine armanc mîtolojiya Yewnanî û Îranî, Îslam, tesewîf û çanda neteweyî ye (Canım, 2020: 225). Ev rexne, şîret û ders carinan di destpêkê de carinan jî di dawiyê de cih digirin. Di fablan de tevgerên erênî yên mîna dirustî, xweşbînî, nefsbîçûkî tê pêşniyazkirin û yên neyînî wek derew, çavbirçîtî, quretî hwd. tê rexnekirin. Fabl bi vî taybetmendiyê xwe dibe navgîneke perwerdeyê û hêla wê ya pedagojîk jî derdikeve pêş. Ev cure bi peywira xwe ya rênîşandanê ji biçûk heta mezinan ji her çînên civakê re dibe sûdmend û guncav.

Fabl herçend di binemaya xwe de ji bo mirovan hatibin nivîsîn jî serlehangên wan ajel in û di hin fablan de jî riwek in. Wek lehengên fablê ajel, bi taybetmendiyên xwe tîp/karakterên di nav civakê de dinimînin. Nivîskarên fablê taybetmendiyên mirovan li ajelan bar dikin û ajel wekî mirovan tevdigerin, diaxivin, difikirin û hîs dikin (Keskin, 2019: 218). Barkirina kesayetekî li ajelan, bi xeyalkirina wan a wekî mirovekî/ê ku hîs dike, difikire û diaxive; bi gotin û tevgerên mirovan rexnekirin û berçavkirina wan ji berhemên herî kevin ên Yewnan û Hindê yên edebiyatên dinyayê û herwiha ji huner û çareseriyên serlêdanê ne (Banarlı, 2001: 458). Nivîskar bi vî şêweyê hunerên întaq û teşxîsê pêk tînin. Lêbelê taybetmendiyê sereke ya cureya fablê axaftina/axifandina ajelan e. Nivîskar wek leheng di hîljartina ajelan de armanc dike ku mijarên razber raxe ber çavê xwîneran û di hişê wan de şênber bike. Piraniya fablan ji bûyerên kurt, ji zimanekî sade û peyameke eşkere pêk tên. Di nav fablan de gelek caran em rastî gotineke pêşiyê, biwejek an jî gotineke wecîz tên.

Fabl di edebiyatên dinyayê de berbelav in; mijar û peyamên wan li seranserê cîhanê hevpar an jî kêr zêde nêzî hev in. *Fablên Ezopî* (BZ. ss. 6) li nav alema Rojavayê berhema sereke ya cureya fablê ye. Çîrvanokên La Fontaine (ss. 17em) jî bi bandora fablên Ezopî hatine nivîsîn. Li alema Rojhilatê di nav erdnîgariya Hindî-Îranî de bi Sanskirîti çîroka *Karata û Damanaka* cara yekem bi navê *Pançatantra* bi Pehlevîkî, piştê bi Suryanîkî û bi wergera Erebi ya Îbn Muqeffa bi navê *Kelîle û Dîmneyê* belav bûye (Canım, 2020: 225). Li Îranê *Mantiq û Teyra* Ferîduddîn Ettar, *Tûtînameya Ziyaeddîn Nahşebî û Mûş û Gurbeya Ubeyd Zakanî*, li nav Usmaniyan *Harnameya Şeyhî nimûneyên sereke yên vî cureyê* ne. Ji bilî van berhemên serbixwe hin fabl jî di nav berhemên curbicur de hatine nivîsîn. Fablên di nav *Mesnewîya* Mewlana de dikevin vî kategoriyê.

Minakên cureya fablê wekî edebiyatên neteweyên din di edebiyata Kurdî de jî tê dîtin. Hin ji van berheman menzûm hin jî pexşan in. Li gorî zanyariyên li ber dest û lêkolîna me di edebiyata Kurdî ya Kurmancî de ji bilî 'Iqdê Durfama Şêx Eskerî pêve berhemeke serbixwe tune. Şêweya fablê û wek taybetiyeke wê teşxîs û axifîn /axifandin di berhemên klasîk ên Kurdî de tenê wek hunerên edebî cih digirin. Feqiyê Teyran di helbesta xwe ya *Feqe û Bilbilê* (Sadinî, 2010: 147) de digel xwe bilbilê bi rêya guftûgoyê axifandiyê. Fablên *Şêr*, *Quling û Rovî*, *Serxwebûna Mirîşkan* (Cegerxwîn, 2012: 335) ên Cegerxwîn, fablên Osman Sebrî yên mîna *Welatê Tirîvirîyan*, *Şivan û Beran* (Sebrî, 2012: 469) û gelek fablên menzûm û pexşanî ji aliyê gelek helbestvan û nivîskarên kurd ve di kovara *Hawarê* de hatine weşandin. Em di pirtûk, kovar û rojnameyên Kurdî de hem rastî wergerên menzûm û pexşan ên fabla *Rovî û Qijikê* hem jî fablên dîtir tên. Biqasî ku tê zanîn di tarîxa edebiyata Kurdî ya klasîk de yekem berhema fablê ya serbixwe 'Iqdê Durfama Şêx Eskerî ye. Şêx Eskerî gazinek xwe yên ji dem, dewran û mirovan herwiha şîretên xwe yên di vê çarçoveyê de bi rêya fableke Ezopî tevî dahênanekî pêşkêş dike. Mehmûd Lewendî (Pertev, 2008: 139) û Perwîz Cîhanî jî vê fablê bi awayê menzûm bal bi Kurdî ve wergerandine.

Fabl hem bi awayê menzûm hem jî pexşan hatine nivîsîn. Teşeya mesnewiyê di serdema klasîk de ketiye şûna pexşanê û ji vegêranê re teşeya herî guncav e. Mesnewî li Rojhilatê wek terza vegotinê "qalibê romanê" bû, îhtiyaca romanê dabîn dikir û terza wê ya qalib-kin dîsa derfeteke guncav e ji bo teswîra şexs, mekan û bûyerê (Alan, 2019: 197). Ji ber vê fablûsên Îslamê/Rojhilatê yên serdema klasîk ji bo mijarên dîdaktîk, exlaqî, dîrokî yên çîrokî/tehkîyeyî ev cure hilbijartine. Mesnewî li nav Kurdan jî valahiya pexşanê û mijarên ku bi pexşanê tên nivîsîn tije kiriye. Dîsa ev teşe di rewşenbîriya Kurdan de roleke giring lîstiyê û ji ber ku tekane belgeyên tarîxî yên hizra Kurdî ne nîşaneyê herî xurt a peywendiya edebiyata Kurdî ya klasîk û hizra Kurdî ye (Adak, 2019: 325).

Mesnewî di serdema klasîk de herçend pêdiviya vegêranê ya civakê pêk anîbe jî ji vegêranên serdema nûjen cudatir in. Menzûmbûn, qalibê erûzê, dabeşkirin û navên beşan (tewhîd, na't, medhîye, sebebê te'lîfê) cihêtiyên forma mesnewiyên e. Wek du formên cuda yên vegêranê di heqê pêwendiya mesnewî û romanê de nêrinên cuda (Kekeç, 2017) hebin jî di lêkolînên berê de em dibînin ku di navbera van her du formên vegêranî de gelek hevparî jî hene. Hêmanên wek zincîreya rûdanê, qadroya kesan, dem, cih, vegêr û rêbazên vegêranê di mesnewî û roman/çîrokê de xalên hevpar in. Fabl jî wek çîrok û romanê cureyeke edebî ye lêbelê ji rûdanekê yan çendîn rûdanên biçûk û kurt pêk tê. Ji ber ku fabl cureyeke çîrokî/tehkîyeyî ye di plansaziya wê de bi giştî sê beş hene: Beşa destpêkê/raxistinê (**exposition**), beşa girêkê/girêbûyer (**rising action**) û beşa çareseriyê/encamê (**resolution**). Îcar di mesnewiyên klasîk de ev beş bi rêzê dibin dîbace, mijara sereke û xatîme. Herçend mesnewî ji aliyê şiklê vegêranê (narrative form) ve dişibin çîrok an romanên modern jî di beşa dîbace û xatîmeyê ya mesnewiyên çîrokî de vegêran tune. Vegêran ji ber ku bingeh û rêbaza sereke ya mesnewiyên çîrokî ye me di xebata xwe de ji teknîkên vekolînê yên vegêrannasiyê sûdwergirtiye. Dema ku rêbazên vekolînê yên nûjen bîn sepandin divê lêkolîn li gorî binemaya mesnewiyê be ne ku berhemên klasîk nêzî cure û teşeyên modern bîn kirin (Ece, 2002: 99). Herwiha divê alema hizrî ya edebiyata klasîk neyê jibîrkirin û nixandîna jî li gorî vê paşxaneyê bê kirin. Fabla 'Iqdê Durfamê me bi vî çavî xwendiyê û rêbazên vegêrannasiyê li ser berhemê sepandiyê.

Qada xebatê ya bingehîn beşa/mijara sereke ya 'Iqdê Durfamê ye ku li ser vegêranê hatiye saz kirin. Di vê gotarê de wek çavkaniya 'Iqdê Durfamê behsa Ezop û fabla wî ya "Rovî û Qijik"ê hatiye kirin û berhema Şêx Eskerî hatiye danasîn. Behsa sebebê telîfê" jî ber giringî û pêwistiya wê –sedema nivîsînê, poetîka hwd.- bi hûrgilî hatiye kirin. Avahiya tematîk di çarçoveya tema, mijar û metaforên fablê de; hêmanên binyadî jî di çarçoveya vegêrannasiyê (zincîreya rûdanê, karakter, cih, dem û vegêr) û rêbazên vegêranê de hatiye vekolîn.

1. Jêdera Fablan û Fabla Ezopî: Rovî û Qijik

Nêrinên cuda di heqê derketin, pêkhatin û jêdera dîrokî ya fablê de hene û lêkolîna wê jî dikeve qada folklor û teoriyên wê. Ji ber vê em ê di vê beşê de behsa hin nêrinên sereke yên di vê qadê de bikin û vê mijarê hewaleyî lêkolerên qadê bikin. Piştî behsa Ezop û fablên wî herwiha wek çavkaniyeke akademîk behsa jêdera fabla “Rovî û Qijik/Qijik û Rovî”yê bikin.

Theodor Benfey di vî warî de balê dikişîne ser nêzikahiya çîrokên Hindûyî, Ewropayî û deverên din. Li gorî wî di navbera van şaristaniyan de ev pêwendîya çandî û dîrokî bi rêya deynwergirtinê pêk hatiye. Benfey bi “Teoriya Deynwergirtina Çandî û Koçkirina Çîrokan” îddîa dike ku jêdera bingehîn Hindistan bû û çîrokên Hindûyan bi rêya devkî û nivîskî derbasî Îran, Erebaştan û Filistinê, ji vir jî bi rêya bazirganiyê di ser Deryaya Spî re gihastine Ewropayê. Rojhilat bi vê veguhestina çandî bandoreke bihêz li Rojavayê kiriye (Yıldırım, Pertev û Aslan, 2013: 42). Benfey tenê binyada çîrokên Ezopî bi Yewnana Kevin ve girêdide (Keskin, 2019: 210). Zanyarên “Teoriya Geşedanê” jî li ser pêkhatina berhemên folklorî û edebî rawestiyane û li gorî wan ji ber ku rih û têgihîştina mirovan li her derî yek û wekhev e bêtir ku hay ji hevûdû hebin dikarin berhemê nêz an wekî hev biafirînin (Yıldırım, Pertev û Aslan, 2013: 44). Hilal di heqê jêdera fablan de behsa sê çavkaniyan dike û dibêje:

Çîrokên yekem ên bi zimanê ajelan li gorî hin lêkoleran ji hêla Yewnanan ve hatine nivîsîn û tê îddiakirin ku hin mînakên fablê di berhemên Ezopî (BZ. VI) yan jî di yên Hesîod (BZ. VII) de hene. Li gorî hinan ev cure çîrok peşîn Hindûyan vegotine û dîroka wê ji sedsala VIIem a BZ. kevintir e û beşek ji van di pirtûka bi navê *Jataka* de cih digirin. Li gorî hin lêkolerên din jî jêdera bingehîn a vê cure çîrokê Misira kevin e û ji wir derbasî edebiyatên Yewnan û Hindê bûye. Lewra dîroka çîroka Papîros (Şêr û Mişk) a ku aîdê Misirê ye heta sedsala XIIem a BZ. diçe paş. Rastiya van angaştan ew e ku herçend di destê her sê şaristaniyan de metneke nivîskî tunebe jî di pêkhatina vê cureyê de behra van gelan heye (Hilal, 1373/veg. Çiftçi, 1999).

Dema ku em bala xwe didin van nîqaş û boçûnan bersiveke zelal û qanîker ku berê me bide jêdera van çîrokan hêjî peyda nebûye. Jêder kîjan şaristanî dibe bila bibe tenê em dikarin bêjin ku danûstandineke çandî pêk hatiye û xalên hevpar di nav van şaristaniyan de peyda bûne.

Hin lêkoler di edebiyata dinyayê de mînakên pêşîn ên cureya fablê herçend îsnadê Ezopî dikin jî di vê mijarê de palîşteke pêbawer tune. Berhevoka çîrvanokan a herî kevin ku îsnadê Ezopî tê kirin BZ. di sedsala VIem de ji aliyê Demetrîosê Palerosî ve hatiye amadekirin. Ev berhevok piştî di sedsala Iem de bi Latîni û Yewnanî careke din tînin nivîsîn. Çîrvanokên Ezopî di sedsala 15em de bûye pirtûk (Sakaoğlu, 2011: 31). Gibbs di heqê bandor û belavbûna fablên Ezopî wiha dibêje:

Ezop çîrokbêjekî efsanewî ye Yewnanî û Romaya kevnar bû û “Fablên Ezopî” bûne yek ji kevnepîyên herî mayînde yên çanda Ewropî. Fablên Ezopî yên ku li seranserê wêjeya Yewnanî û Romayî belav bûne bi Latîni û Yewnanî tevî koleksiyonên berfireh hatine berhev kirin. Gava ku çîrokên Ezopî li seranserê Deryaya Spî ya kevnar belav bûn, efsaneyên li ser Ezopî bi xwe jî belav bûn. Demeke dirêj piştî ku Yewnanistan û Roma wêran bûn çîrokan hem li Rojavayê Latîni û hem jî li Rojhilatê Yewnanistanê berdewam kirin heta ku ew careke din di sedsala panzdehem de yekem car di nav weşanên çapkirî yên nûjen ên Ezopî de hatin berhevkirin. (Gibbs, 2002: 7)

Çîrokên Ezopî yên Yewnanistan û Romaya kevnar ji hêla mezinan ve û ji bo mezinan hatine gotin ne ji bo zarokan. Lêbelê ev nayê wê wateyê ku fablên kevnar ji armanceke didaktîk re xizmet nekirine. Digel ku pênaseyeke tam a fableke Ezopîk tune ye, taybetmendîya sereke ya van fablan aliyê exlaqî ye çîrokê ye. Bi gelemperî, dersa çîrokê di gotinên dawîn ên çîrokê de ji hêla karakterekî ve tê diyarkirin (Gibbs, 2002: 16). Fablên Ezopîk di pir rewşan de hin mînakên neyînî, darazên şaş û tevgerên ehmeqane dide ku pewist e em xwe ji wan dûr bixin. Ezopî bi vê mebestê li ser heywanan bi rêya axifandinê henek û çîrokan bi kar dianî da ku mirovên ehmeq bi zimanekî tund rexne bike (Gibbs, 2002: 25).

Çîrokên ajelan berî fablnûsiyê teqez hebûne û ev çîrok bi devkî belav bûne. Piştî ev çîrok bi forma nivîskî bûne keresteyê edebiyatê û cureyeke edebî jî. Fabla "Rovî û Qijik"ê yek ji van çîrokên ajelan e û hem bi awayê menzûm hem jî pexşan digel hin cudahiyên biçûk li seranserê cihanê navdar û berbelav e. Herçend nîqaş li ser jêdera vê fablê hebe jî ev fabl li gorî agahiyên li ber dest û yekdengiya lêkolêr û edebiyatnasan nîspetî Ezop tê kirin. Dîsa wek jêdera fabla "Rovî û Qijik"ê di werger û adaptasyonên gelek edebiyatên dinyayê de fablên Ezopî esas hatiye girtin. Fabla "Rovî û Qijik"ê ya ku nîspetî Ezop tê kirin di nav Pêrista/Índexa Perry 124an de cih digire (<http://mythfolklore.net/aesopica/perry/124.htm>). Pêrista Perry jî bo fablên ku nîspetî Ezop tên kirin bi awayekî berbelav tê bikaranîn. Ev index ji hêla Ben Edwin Perry ve hatiye sazîkirin û ji gelek guhertoyên bi Grekî/Yewnanî, Latîni û Îngilîzî pêk tê. Perry di indexa xwe de van fablan li gorî ziman (pêşî yewnanî piştî latîni), kronolojî, jêder û paşî jî rêza alfabetîk liiste kiriye. Ji ber vê me jî di xebata xwe de wek çavkaniya 'Iqdê Durfamê' fabla Ezopî bingeh qebûl kiriye. Ev fabl di pêristê de bi agahiya "Ev çîroka rovî û qijikê şîret li me dike ku em ji tu kesê ku bixwaze me bixapîne bawer nekin." dest pê dike. Ezop bi hişyariyekê dest bi fablê kiriye û bi şîretê jî dawî lê aniyê. Çîroka fablê ya ku di pêristê de derbas dibe bi vî şiklî ye:

"Qijik parçeyekî penîr revand û li ser şaxeke darê venişt. Rovîyek hat û bi çûnûhatina li dor qijikê çav li xapekê bû. Rovî bang kir go: Ev çi ye? Hey qijikê! Bejna te ya lihevhatî balkêş e û reng û rûyekî te yê hejayî qralbûnê heye. Heke pêşbaziyê dengî bihata lidarxistin wê demê tu yê di nav ajelên permali/qinikî de bibûya yekem. Rovî jî bo xapandina qijikê van gotiye û qijik jî pê xapiyaye. Qijeqijê bilind kiriye û penîrê xwe xistiye erdê. Qijikê bi derxistina dengê xwe re xenîmeta xwe berdaye. Rovî piştî radîje penîr û dibêje: Hey qijikê, dengê te heye lê mejîyekî li gorî wî tune. Heke tu guhdariya şîretên dijminê xwe bikî tu yê biêşî (Gibbs, 2002: 133-134)."

2. Danasîna 'Iqdê Durfamê

Fabla 'Iqdê Durfamê' berhemeke rexneyî, alegorîk û guncandî/adapteyî (adaptation) ye. Xala hevpar a fabla Ezopî ya "Rovî û Qijik"ê û fabla Şêx Eskerî "Qijik û Rovî"yê çîroka bingehîn e. Ji bilî hevpariya çîroka bingehîn Eskerî mijarên civakî û çandî bi kincê tesewifê (Sağrıç, 2002: 533) tevî zincîreya rûdanê kiriye. Ev taybetiyên ciyawaz ên fabla Eskerî dahênerî û xweseriya wî nîşan didin. Dikare bê gotin ku fabla Eskerî ji ber ku hem mijarên tesewifî û hem jî rexneya civakî di hewîne berhemeke pirqat (multi-ply) e. Çîroka "Qijik û Rovî"yê ya ku di 'Iqdê Durfama Şêx Eskerî' de derbas dibe di hin çavkaniyan de wek çîrokeke gelêrî/folklorîk hatiye destnîşankirin (Sağrıç, 2002: 533; Adak, 2017). Em di nav berhemên klasîk a Kurdiya Kurmancî de rastî fableke serbixwe nehatin ku Şêx Eskerî minak girtibe û wek kevneşopî domandibe. Helbestvanên me di nav berhemên xwe de tenê ajel bi hunera întaqê axifandine. Heke ji çavkaniyê devkî ya Kurdî wergirtibe jî em ne xwedî agahî ne. Şêx Eskerî fabla "Qijik û Rovî"yê wek jêder yan jî berhemên ku bi rêya wergerê ketine nav çîrokên me yên gelêrî û yan jî ji *Fablên Ezopî* wergirtiye. Dîsa em dizanin ku rewşenbîrî taybetiyêke malbata Aqtepiyan e û ev malbat ji bilî berhemên klasîk û çanda rojhilatê/şerqê mimkun e ku ji berhemên rojavayê jî haydar bin.¹ Taybetiyêke malbat û ekola Aqtepiyan jî danêriya wan e ku em li gorî zanyariyên li ber dest Şêx Eskerî wek fablnûsê yekem û berhema 'Iqdê Durfamê' jî wek fabla yekem û serbixwe pênase dikin.

Navê fablê di fablên Ezopî de bi şiklê "Rovî û Qijik"ê di 'Iqdê Durfamê' de wek sernav bi şiklê "... Qijik û Rovî"yê derbas dibe. Çîroka bingehîn a fabla Ezopî di nav fabla Şêx Eskerî de -ji bidestxistina qijikê ya penîrî heta bi standina rovî penîr jî qijikê- cih digire. Eskerî di berhema xwe de bi rewîtiya hin derwêşan dest bi fablê kiriye. Bi rastlêhatina derwêş li zarokê, standina qijikê penîr jî zarokî, standina rovî penîr jî qijikê û ketina faqê ya rovî û serjêkirina rovî jî hêla neçîrvanekî ve bûyerê qedandiye.

¹ Tê gotin ku dema Ziya Gökalp li Diyarbekirê bûye tékiliya wî û ya Şêx Evdîrehman hebûye û bi rêya cerîdeyan jî rewşa alemê haydar bûye.

Şêx Muhemmed Eskerî Aqtepi texmînî di sala 1918an de dest bi nivîsîna fabla xwe dike lê ji ber hin sedeman nîvco dimîne. Eskerî careke din di sala 1938an de li gundê Birsînê yê girêdayî Egilê nivîsîna berhemê domandiye û di navbera 70-80 rojan di îda ekber/heciyan a heman salî de qedandiye. Zeynelabidînê Amedî di sala 1980yî de berhemê îstînsax kiriye (Ekici, 2014: 95) û Zeynelabidîn Zinarî jî îstînsaxa Amedî latînîze (1989) kiriye. Hejmara malikên fablê li gorî tetîmmeya Eskerî ji 2579 malikan pêk tê.

'Iqd, peyveke erebî ye ku tê wateya girêdan, girêklêdanê û gotineke pexşanî bi awayê kêşî ber bi nezmê ve veguherandin e (Pala, 2014: 14). Dur tê wateya morî, mircanê û libekî bi nîrx e ku di nav îstîrîdyeyên di bin behrê de tê peydakirin. Fam, qertafeke Farisî ye ku tê dawîya peyvan û rengdêrên hevedudanî çêdike. Ev qertaf di wateya "di ...rengî de, rengîn"ê de tê bikaranîn.² Li gorî van agahiyan dikare bê gotin ku 'Iqdê Durfamê tê wateya "gerdenbenda rengmircanî, gerdeniya rengmircanî"yê. Şêx Eskerî bi vî navî berhema/gotinên xwe şibandîye mircanên bêhempa û giranbuha yên ku di bin behrê de veşarî ne. Eskerî bi navgîniya vî fablê xwestiye ku rewşa exlaqî ya serdema xwe raxe ber çavan; ji ber vî rexne û şîretan li mirovan kiriye. Bi vî şiklî civak û xwînerên xwe hişyar dike û dixwaze ku tu kes bi xiraban nexape. Loma jî gotinên xwe yên şîretamîz şibandîye gerdeniyeke mircanî ku bi gerdenê ve bîndalîqandin û neyên jibîrkirin. Navê berhemê di gelek cihên mesnewiyê de derbas dibe. Ji bo mînak:

Ji nav cumle hikayat û serencam
Wiha bû întixab bû ev '**Iqdê Durfam** (Eskerî, 1989: 71)

Ji îşê hikmet û ehwalê 'ibret
Bi hev xim '**Iqdê Durfamek** hikayet (Eskerî, 1989: 70)

Şêx Eskerî fabla 'Iqdê Durfamê bi teşeya mesnewiyê nivîsiye. Teşeya mesnewiyê ji bo mijarên çîrokî/tehkîyeyî yên dirêj teşeya herî libar e. Ji ber ku mijarên bi vî rengî gelekî dirêj in û ji bo ku xwîner zehmetiyê nekişînin mesnewînûs vî teşeyê hildibijêrin û piranî qalibên kurt û sivik bi kar tînin. Ev mesnewî bi qalibê "mefa'îlun mefa'îlun fe'îlun"ê hatiye nivîsîn.

1. Plansazî û Beşên 'Iqdê Durfamê

Plansaziya Mesnewiyê		Sernavên Mesnewiyê
Dîbace	Tewhîd	Der Mebhesê Tewhîdê Xuda we Ezmîhî
	Ne't	Der Mebhesa Selat û Selam û Îbtîdaya Nûra Muhemmed
	Saqîname	Saqîname
	Sebebê Telifê	Sebebê Nezma Kîtab/ Ev Zeyla Sebebê Nezma Kîtab
Beşa Sereke		Ferq û Temîza Xeberdana Qenc û Xerab û Fezîleta Sebrê
		Gotina Hinek Hikayeyê Pir 'Eqîl û Bijartina Çîroka Qijik û Rovî
		Berayê Meslehet Çûna Derwêşekî ji Bexçe
		Vegera Derwêş Cem Hevalan û Behskirina Ehwalê Yetimî ji Wan re
		Sitendina Qijakê Penîr ji Yetimî
		Sitendina Rovî Penîr ji Qijakê
	Çûna Rovî û Ketina Wî ya Faqê	
Xatîme	Xatîma Kîtab	

² <http://www.lugatim.com/s/fam> Bo mînak: **Gul-fam**: renggul. **Zêr-fam**: rengzêr, zer.

2.1. Sedem û Pêvajoya Nivîsîna 'Iqdê Durfamê

Sebebê telîfê wek binbeşeke dibaceyê di tradîsyona mesnewînûsî û plansaziya wê de xaleke bingehîn û jênegere. Mesnewînûsan carinan bi bandora kesekî ku di xewna xwe de dîtine, bi bihîstina dengêkî di xewnê de yan jî bi dengêkî hundurîn (hatîf), li ser daxwaz û piştgirîya rêvebiran, mijareke ku di ziman û çandên din de li ser hatîbe rawestan lê di yên mesnewînûs de tunebe, li ser daxwaza hevalan, rewşên ku wan teşwîqê nivîsîna berhemê kirine (Gibb, 1900: 77), bi mebesta ku navê xwe li pey xwe bihêlin û mifaya ji bo civakê berhem nivîsîna (Ünver, 1986: 430-562; Önal, 2007: 105-127). Mesnewînûs di beşa sebebê telîfê de bi yek an çendîn xalên ku li jorîn amaje pê hatiye kirin behsa paşxaneyî nivîsîna xwe dikin, mijarê tînin ser şexsê xwe û vê binbeşê ji bo derbirîna hizrên xwe yên curbicur wek zemîneke guncav dinirxînin (Adak, 2019: 296). Bi giştî dikare bê gotin ku mesnewînûs armanc û saikên ku berê wan daye nivîsîna berhemê di beşa "sebebê telîfê" de tînin zimên. Ji vê beşa berhemê di heqê helbestvan an berhema wî de agahiyên giring û taybet herwiha poetîkaya helbestvan jî dikare bê derxistin.

Cureyên edebî yên ku pala xwe didin bûyerê kompozîsyonekê ava dikin û alman û ûris ji vê kompozîsyonê re dibêjin motîvasyon (sedemên tevgerê, tiştên ku motîve dikin). Ev têgeh berê xwe dide du çavkaniyan: Yek jê "avahî yan kompozîsyona çîrokê" ye ya din jî "avahiya hundirîn" e ku sedemên tevgerên mirovan ji hêla derûnî, felsefî û civakî ve rave dike (Wellek û Warren, 1949: 225) û karakteran ji aliyê wan ê herî psîşik ve yan bi rewşa wan a civakî re derdixe pêş (Alan, 2015: 124). Motîvasyona/sedema ku berê Şêx Eskerî daye nivîsîna wê fablê hesûdî, çavnebarî, durûtî û zexeliya di nav civakê de ye ku ew van taybetmendiyên neyînî rexne dike; wekî dijminê mirovahiyê dibîne û têkçûna kurdan bi van ve girêdide (Işık, 2007: 227). Berhemên rexneyî/hicwî armanc dikin ku bi şiklê "teşrîha rezaîl û teşhîra erazîl" (Mevlevî, 1994: 53) ango bi "ravekirina riswatî û aşkerakirina riswayan" tevgerên mirovan rast bikin. Berhem rastgele û ji ber xwe ve dernakevin holê; ji hêla dahênerên xwe ve li gorî atmosfera welatê xwe, mercên politîk û civakî tînin diyarkirin (Moran, 2020: 84). Şêx bi berhema xwe pêwendîya di navbera mirovan, başî û xirabiya wan radixe ber çavan.

Şêx Eskerî sedema nivîsîna berhema xwe di beşa "*Sebebê Nezma Kitab*"ê de vegotîye. Ji ber hin sedeman berhem nivîsîna maye û piştî ku Şêx Eskerî nivîsîna berhemê domandiye wek pêvekekê jî bi navê "*Ev Zeyla Sebebê Nezma Kitab*" binbeşek li vê beşê zêde kiriye. Em di beşa "sebebê telîfê" de dibînin ku Şêx Eskerî ji ber du sedeman berhema xwe nivîsiye. Sedema yekem li ser daxwaza/teşwîqa kurmamê xwe Behcet bilêvkirina rewşa civakê, xirabiya zeman û mirovan e. Li gorî Behcet zeman yeman û tijî derd e, kuştin û fitne berbelav e; mirovên ku di hundirê xwe de gur in xwe bi postê mêşinan veşartine. Hin mirov nefsmezin, pozbilind, bifêl û finaz in. Şêx Behcet dibêje "Ji bo ku em vî zemanê xirab ji bîr bikin û dilê me rehet be ji me re çîrokekê binivîse." Şêx Eskerî jî xwestiye ku vê rewşê bi alegorî/temsîlekê bîne zimên. Behcetê kurmamê Şêx Eskerî ji zemanî wiha gazinan dike û dibêje:

Ku îro zemanek pur yeman e
Ji qetl û fitneyê pertewfeşan e (Eskerî, 1989: 37)

Zemanê me hemî derd e seraser
Dil û can perçe bûn tê de birader (Eskerî, 1989: 39)

Vegêraneke pevbestî, çîrokeke xeyalî ye ku li alemeke xeyalî pêk tê. Ji ber nirxa xwe ya fêrkarî/didaktîk belku ji ber bûyerên ku rûdane yan ê rûbidin û karakterên ku dijîn an mimkun e ku bijîn tabloyekê xêz dike ev cure vegêran tê teqdîrkirin (Jahn, 2020: 50). Şêx Behcet di beşa "sebebê telîfê" de daxwaz ji kurmamê xwe Şêx Eskerî dike ku çîrokekê binivîse û em ji vê teklîfê fêr dikin ku *Iqdê Durfam* berhemeke pevbestî/çîroksazî (fiction) ye:

Xulase yek hikayeya serencam
Tu menzûm çêke bo me rind û gulfam

Ji bîra kin hinik em vî zemanî
Ji wê rahê bide vî rûh û canî (Eskerî, 1989: 40)

Helbestvan di beşa sebebê telifê de piştî teklîfa nivîsîna berhemê behsa zehmetiya biserketin, li hember israra teklîfê bi neçarî qebûlkirin û destpêkirina vî karî dikin (Îpekten, 2014: 61). Helbestvan bi bikaranîna hêza xwe ya çîroksaziyê/pevbestinê armanc dikin ku li pey xwe nav bihêlin, hêza xwe ya vegotinê biçespînin, gencîneya xwe ya hizrî derxin holê, ji qedirzanên hunerê qedrê bibînin (Tezcan, 2010). Şêx Eskerî daxwaza kurmamê xwe Şêx Behcet wek barekî giran, bizehmet, buha, ji heddê xwe zêde dibîne û lêbelê qebûl dike:

Me gotê ey 'emûcezadeyê qenc
Mede hinde ji bo me zehmet û renc (Eskerî, 1989: 40)

Ziyade her dikî teklîfê bo min
Hezaran kûhê xem tezîfê bo min

Nezimgotin wekî durrê buha ye
Ji heddê min gelek zêde xuya ye (Eskerî, 1989: 42)

Hikayeçêkirin ba nezm û eş'ar
Gelek zor e me xame nade îş'ar (Eskerî, 1989: 44)

Xelasî min nedî emrê bira bû
Belê min go welê zehmet xuyabû

Me bismîllahî got xame hilanî
Me da ber destê xwe name 'eyanî (Eskerî, 1989: 45)

Şêx Eskerî li ser daxwaza kurmamê xwe Behcet dest bi nivîsîna 'Iqdê Durfamê dike û ji vî aliyê ve dikare bê gotin ku 'Iqdê Durfam berhemeke diyarî/îthafî ye. Behcetê kurmamê wî teklîfa nivîsîna vî berhemê cara pêşî texmînî di sala 1918an de dike û Eskerî hingê di bîst saliya xwe de ye. Eskerî ji ber sedemên ku me berê behs kiribû berhemê nivco û miswede dihêle. Cara duyem jî piştî 20 salên din di sala 1938an de dest bi nivîsîna dike. Em van agahiyan ji malikên jêrîn derdixin:

Berî enha bi huvdeh hijdeh salan
Me dil pur bû huba keşfê xezalan

Gihabûm bîstî salê terhegeh tam
Li me xweş meywe dabû ew qed û qam (Eskerî, 1989: 47)

Di wê wextê de bû îbni 'emmê min
Cuwanê rehmetî şekkerfemê min

Li min teklîfê kiribû wî hikayek
Welêkin rengletîf e bêbuhayek

Di nav re musweda sê çarî bendan
Ji hemd û teslîye hindek ji bendan (Eskerî, 1989: 48)

Sedema din a nivîsîna berhemê bêxwedîtiya Kurdî ye ku Şêx Eskerî xwestiye xwedî li zimanê xwe derkeve. Em di mesnewiya Eskerî de bandora Xanî bi awayekî eşkere dibînin. Lewra Xanî

hem pêşektîya edebiyata Kurdî kiriye hem jî rê li ber mesnewînûsên peyrewên xwe vekiriye ku ew poetîkayeke edebî ya guncav û bi xemeke estetîkî ya li gorî Xanî berhemên xwe hilberînin (Tek, 2018: 79). Şêx Eskerî hem bi reseniya mijarê hem jî bi nêrînên xwe yên ku di beşa sebebê telifê de aniyê ziman bûye peyrewê Xanî. Şêx Eskerî di heqê ziman de gazinan ji dem, dewran û mirovan kiriye. Lewra di maweya nivîsîna vê berhemê de rewşa sosyopolîtîk (herba cihanê ya yekem û tengezariyên wê, serhildana Şêx Seîd û Seyîd Riza bandora wan) a Kurdan herçend ji bo nivîsîna berhemeke bi vî rengî pir ne guncav bû jî Şêx Eskerî hewl daye ku bi zimanê xwe binivîse. Li gorî Eskerî ev ziman bêxwedî, bêiltifat, bêniix û bêalîkar maye. Ev gazin û tespîtên Şêx Eskerî gotinên Ehmedê Xanî tîne bîrê. Çawa ku Xanî di *Mem û Zînê* de gazina bêotorîtebûna kurdan û bêxwedîtîya zimanê Kurdî, qedirnezanîna ilm û hunerê ya civakê radixe ber çavan (Cihanî, 2010: 230) Şêx Eskerî jî bi şêweyeke wek wî nêrînên xwe tîne zimên:

Ne şah û sermiyanek rexbetê kit
Ku qedrê wê bizane mehbêtê kit

Dizanim îltifatê nadinê kes
Ji ber ehlê huner kê mî in mededres

Dizanim vî zemanî pare nake
Ji vî derdê mî re kes çare nake

Di vî wextî de şem'a ilmê Kurdî
Qe natîse nema tê zeytê min dî

Gelek şêrîn e ev ezmanê kurda
Dirîxa me ji dest yek carî berda (Eskerî, 1989: 44)

Eskerî bi awayekî îronîk bêqîmetîya Kurdî tîne zimên û dibêje axaftina bi zimanê Kurdî ne cihê şanaziyê ye; ji hunerê dûr e, negihaştî û tal e.

Pesendîde nîne kurmançî ye saf
Xuya ye ne huner tev gotin û laf (Eskerî, 1989: 45)

Ne puxtemeywe ye xam e ne e'la
Wuha tal e ne şêrîn e ne helwa (Eskerî, 1989: 46)

Şêx Eskerî loma dixwaze bi zimanê xwe binivîse ku ev ziman ji dê û bav maye û wekî qîzeke xweşik, bixeml û şêrîn e. Digel vê Eskerî nivîsîna zor dibîne û li gorî wî heke bi Kurdî be zortir e:

Xusûsa ev zimanê Kurdîya me
Ku maye hedyê ez bav û diya me

Pere nake dizanim ev ezîyyet
Wiha qîzek bi husn û xeml û qîmet

Evê qîza bi zêr û zînet û genc
Ber û sîne qed û qamet wekî genc (Eskerî, 1989: 44)

Li gorî van agahiyan em dibînin ku meyl û terciha "berhemnûsiya bi Kurdî" ji Xanî vir de bûye kevneşopiyek û gelek peyrewên Xanî û nêrînên wî di edebiyata Kurdî ya klasîk de peyda bûne. Dîsa dikare bê gotin ku şopînerên ramanî yên Xanî di beşên sebebê telifê yên berhemên xwe de bi şêwazeke nêzî Xanî vê mijarê wek armanca sereke ya berhemnûsiya xwe îfade kirine.

Şêx Eskerî piştî bîst salan careke din dest bi nivîsîna berhememê dike û dibêje ku min fablê ji destpêkê heta beşa “Vegeza Derwêş Cem Hevalan û Behskirina Ehwalê Yetîmî ji Wan re” nivîsiye û nivco maye. Eskerî ji ber ku berhem nivco maye wek pêvekekê bi navê “Ev Zeyla Sebebê Nezma Kîtab” li ser beşa “Sebebê Nezma Kîtab”ê zêde kiriye. Nivîsîna berhememê ji ber du sedeman nivco dimîne. Yek ji van sedeman Şerê Cîhanê yê Yekem (1914-1918) e. Di wê heyamê de bi gotina Şêx Eskerî gelek tengezariyên wekî ceng û seferberî, tirseke pir mezin, tadeyî, fitne, xela û birçîbûn derdikevin holê.

Sebeb nezma kîtab û halê derwêş
Ji bexçe nivco ew hatibûn pêş

Ji asîb û belayê asîmanî
Ji herb û ceng û fitna vî zemanî

Ji ber vê ev şecer lew bê semer ma
Hîkaye bê xeber bû lal û ker ma (Eskerî, 1989: 49)

Sedema din jî wefata kurmamê wî ye. Ji ber her du bobeletan Şêx Eskerî nivîsîna radiwestîna û berhem wek muswede dimîne.

We hem jî nûra dîde îbni ‘emm im
Ziyade kirye û huzn û kerb û xemm im (Eskerî, 1989: 49)

Ku ew derdê firaqê jî bi ser ket
Ji fikra me hîkaye çû bi der ket

Ji bîra bû temamî ev serencam
Wuha bêhasil û meqsûd û encam (Eskerî, 1989: 50)

Piştî demekê dost û hevalên Şêx Eskerî jî daxwaza qedandina çîrokê jê dikin û dibêjin:

Dikirne lewm û gazin vê hîkayê
Çira nakî temam da bê nihayê

Temamî çêke da bête xîtamê
Ku da em jî ji wê bigrin meramê (Eskerî, 1989: 50)

Xuya ye ku Şêx Eskerî hem ji ber wefata kurmamê xwe hem jî ji ber Şerê Cîhanê yê Yekem û derdên dinyayê naxwaze binivîse û vê meseleyê davêje pişt guhê xwe:

Li alîkî firaqa dilberê zor
Li alê dî xemê dunya şer û şor

Dikir pişt guh me sersarî digirtî
Bi hawa perdeya ‘uzrî digirtî (Eskerî, 1989: 51)

Piştî ku demek dirêj bi ser de derbas dibe birayê Şêx Eskerî Şêx Muhemmed Kerbelayî û hinek dostên malbata wan diçin cem û daxwaza qedandina çîrokê dikin (Zinar, 1991: 172). Kerbelayî hem ji bo xatirê kurmamê xwe Behcet hem jî ji bo hevalên vê civatê bi şewazeke fermanî daxwaza qedandina çîrokê ji Şêx Eskerî dike:

Birayê muhterem muşfiq wekî bav
Muhemmed Kerbelayî wî j’ dil û saf

Min zanî meyla yaran kir di ev car
Wuha go çêke çîrokê bike 'ar

Bes e sarî bike xîret di ev îş
Temam bike qissetê bes wan bike rîş (Eskerî, 1989: 52)

Ku piştî bo me ev pend û nesîhet
Kir û hem emri kir da bikme xîret

Nebî berdî tu vî emrê birayî
Di zulmatê de dimînî bê çirayî (Eskerî, 1989: 56)

Kerbelayî ji bo Şêx Eskerî çîroka xwe biqedîne serdestiya 'Iqdê Durfamê û helbestvaniya birayê xwe bi berhem û kesayetên dîrokî û efsaneyî re berawird dike. Kerbelayî bi vî şiklî motivasyoneke xurt dide Şêx Eskerî û ew tîne xîretê:

Neqîş ke jê xetan Erjeng û Manî
Bibin heyran xeta wan bête zanîn (Eskerî, 1989: 54)

Xuya ke da di wan zulfanê mensûr
Ku bin heyranî hem Mecnûn û Mensûr

Xwe û Mensûr û Mecnûnan fena ke
Ene'l-heq layiqê kî bit xwiya ke (Eskerî, 1989: 55)

Şêx Eskerî ji ber ku rêzeke zêde dide Kerbelayî şîreta wî wek fermanekê dibîne û bi neçarî qebûl dike:

Li min ferz e bikim namûs û xîret
Mutî'ê emre bim nedmê tu muhlet

Cewabê "Na" mi dî nabe bibêjim
Eger çenda ji dil xwînê birêjim

Nema çare me îlla biyîme dav
Me gotê min qebûl e ser ser û çav (Eskerî, 1989: 57)

3. Avahiya Temafîk a 'Iqdê Durfamê

Heta niha gelek dabeşkirinên cuda yên mesnewiyê ji aliyê tema û mijarê ve hatine kirin. Ünver, mesnewiyên ku bi rêya temsîlê şîretê didin wek mesnewiyên exlaqî (Ünver, 1986) û Levend ji çîrokên temsîlî wek kategoriyeke serbixwe dabeş dike û mînakên wê dide (Levend, 1967). Hevpariyeye van her du kategoriyan mesnewiyên ew e ku xala didaktîk û şîretawer in. Fabl jî dikevin helbest/nezma didaktîk û erka wan ya rênîşandanê heye. Dema mirov balê dikişîne ser potansiyela fablê dibîne ku di navbera dengê ajelên bêdeng û endamên civakê yên ku dengê wan hatiye çewisandin de fabl hevterîbiyekê çêdike û meyla ajelan bi mijarên sosyopolîtîk re heye (Lefkowitz, 2014). Helbestvan/nivîskarên fablan bi karakterên qenc-xirab û tevgerên erênî-neyînî rewşa kes û civakê li ser vê dijberiyê ava dikin û bi vê rêya temsîlî şîretan dikin. Wek berhemeke alegorîk/temsîlî 'Iqdê Durfam jî vegêraneke çîroksazî ye ku bi mebesta durustkirin û bilindkirina asta exlaqî, çaksaziya civakê, ji bo bextewariya dinya û axretê hatiye nivîsîn.

Şêx Eskerî li ser daxwaz/teklîfa kurmame xwe Şêx Behcet rewşa xirab a civakê raxistiye ber çavê xwîner û vê armanca xwe bi navgîniya fableke pevbestî pêk aniye. Sedema sereke ya rewşa

xirab a civakê li gorî Eskerî “hezjêkirina dinyayê” ye. Mirov dema ku bi dunya û berjewendiyên wê digirin xwe winda dikin û ev berê wan dide xirabiyê. Penîr wek metaforekê “berjewendiya dinyayê” dinimîne ku piştî em ê behs bikin. Eskerî di ‘*Iqdê Durfamê*’ de li ser temaya “xirabiya dem û dinyayê” rawestiyaye. Bingeha xirabiya dem û dinyayê helwest û tevgerên mirovan in. Tevgerên mirovan jî nîşaneyên rewşa exlaqî ya civakê ne. Eskerî di bin temaya xirabiya dem û dinyayê de mijarên wek nediyarbûna kesayetê, bêrewîştî, zilm, azwerî, xwemezindîtî, jixwerazîbûn, çavbirçîtî, kesba heram, fêlbazî û xapînokîya mirovan anîye zimên. Mirov di encama van exlaq û kiryanan de rastî rewşên xirab tê. Eskerî di bin sernavê vê temayê de têkilîyên mirovan bi alegoriya/fabla “Qijik û Rovî”yê raxistiye ber çavan. Hizr û kiryarên mirovan bi berçavka dînî û bi şîroveyên tesewîfî nixandîye. Eskerî van têgehên razber bi têgehên şênber digel bi şênberkirina zincîreya rûdanekê û qadroya kesan pêşkêşî xwîneran kiriye. Em ê avahiya tematîk di çarçoveya temayê û mijarên girêdayî temayê herwiha metaforên ku beramberî van têgehên tînan de binirxînin. Şêx Eskerî ji ber xirabî, kuştin, fitne, derd û bêkesayetîya mirovên demê gelek bi gazin e:

Ku îro zemanek pur yeman e
Ji qetl û fitneyê pertewfeşan e (Eskerî, 1989: 37)

Nizanim ev çi dewran û zeman e
Çi kan e muxtelîf tî da ciwane

Zemanê me hemî derd e seraser
Dil û can perçe bûn tî de birader (Eskerî, 1989: 39)

Zeman mislê wekî rovî bizane
Hinik mislê qijakê pur hewa ne (Eskerî, 1989: 66)

Şêx Eskerî di gelek cihên mesnewiyê de behsa taybetmendiyên dinyayê dike. Ji bo mînak li gorî Eskerî ev dinya wek nêçîrvan, xefk, kêzika gerîne ya pîs, se/seg û pîrebûk e; bi hîle, xapînok, bêwefa, qehb, durû, neyar û qeşmer e.

Gelek qencî’w xerabî fî’lê dijwar
Di alem de hene bê hedd û hijmar (Eskerî, 1989: 67)

Evê dunya ku seyyad e bîla şek
Di rê da faqê danî nê tenê yek

Ku madem saxîya dunya wuha bit
Di bit qelbê me jî pê muhtela bit (Eskerî, 1989: 167)

Şev û rojan dixebtin bê ser û pa
Bi hubba vê denî dunya wekî sa

Wekî wê kêzika pîs a gerîne
Me der hambêz e dunya lewitîne

Ji bo me qet ne ca yû mesken e ev
Ne yarek ba wefa ye xapîk e tev

Neyarek pur cefa ye ev cihana
Wuha qeşmer evê pîra zemana

Gelek qehp û durû mislê şev û ro
Binê îro çî ye ka çû çewa do!

Ji dil derxe huba vê pîrebûkê
Medara pê bike der qelbê tu kê (Eskerî, 1989: 168)

Mebe bawer bi vê dunya ku faq e
Heme fenn û hiyel mekr û nîfaq e (Eskerî, 1989: 169)

Divê mirov ji her gotinê bawer neke, li ser baş bifikire û binêre ka ev gotin bi dilxwazî ne yan ji bo berjewendiyê (penîr) ne.

Xeberdanê ku gotin guh bidêre
Hela dilxwazî ye yan bo penîr e

Tesewwur ke xebordanê bibîne
Teemmul ke xeta da tê nemîne (Eskerî, 1989: 66)

Mirov dikare wek ramana bingehîn a fablê bibêje ku “mirov çî bike bixwe dike yan çî bike ew tê pêşiya wî/wê”. Fabla navdar “Qijik û Rovî”yê û encama wê tê zanîn lê di serê fabla Eskerî de ji beşa *Sitendina Qijakê Penîr ji Yetîmî* pêve ku zarokê sêwî tevlî zincîreya rûdanê dibe mesnewînûs bi xwîner re mereqê çêdike. Her lehengek ji vê beşê bi awayê xelekî heta beşa dawî li gorî karaktera xwe neheqiyê li lehengê din dike. Em ramana bingehîn di beşa *Sitendina Rovî Penîr ji Qijakê* bi awayekî eşkere dibînin. Ev mereq û encama zincîreya rûdanê di beşa *Çûna Rovî û Ketina Wî ya Faqê* de diqede. Bikurtasî xelesa bûyerê bi vî şiklî ye: Qijik penîrî ji zarokê sêwî distîne, rovî penîrî ji qijikê distîne û nêçîrvan jî rêvî ser jê dike. Şêx Eskerî bi vê rêzkirinê xwestiye ku encama kiryar û cezaya mirovan nîşan bide. Şêx Eskerî loma her xirabiyekê bi ceza kiriye û poşmaniya ji ber kiryarên xirab ên qijik û roviyê wiha aniye zimên:

Li dil daxê peşîmanî kişandin
Di sîne der û xem zêde civandin

Ji ber ku ew yetîmê bêkes î jar
Wuha bêçare hiştî ked û par

Çî kiribû tevde hate pêşiya wê
Perîşan ma û dil pir pê êşiya (Eskerî, 1989: 148)

Di faqê dil bi kul ma pa birîne
Çî çare b'xwekîra derman tunîne (Eskerî, 1989: 159)

Heq pir musteheqqê te bikêşî
Ji ber cerh û birînan dilbiêşî (Eskerî, 1989: 160)

3.1. Alegorî û Metaforên Fablê

Alegorî peyveke hevedudanî ya grekî ye ku ji du peyvên cuda pêk tê. Peyva “allos”ê tê wateya “a/ê din” û “agoreuein” tê wateya “li nav civakê axaftin”ê. Her du peyv bi hev re wateya “gotinên nepenî” û “tiştê ku ji bo gel ne guncav” dide. Wateyên wekî “bi awayekî din axaftin, gotina tiştêkî din û gotina tiştêkî bi mebesteke din” ên alegorîyê ji hene (Whitman, 1987/veg. Açıl, 2018). Berhemên alegorîk piranî behsa kêşeyên civakî, exlaqî û polîtîk ên li dinyaya rasteqîn dikin lêbelê li ser van kêşeyan bi navgîniya çîroksazî û karakterên bîpêwendî radiwestin. Wextê ku tenê li çîroksaziya berhemeke alegorîk bê nihêrtin rasterast wateya rastîn û şênber tê hişê me. Lê em dizanin ku ji mêj ve berhemên bi vî şeweyî ji bo armancên curbicur hatine nivîsîn û xwedî peyam in.

Metafor, barkirina wateyê derveyî wateya taybet a peyvekî ye (Aristoteles, 1987: 60). Peyva metaforê (métaphore) ji du parçeyan pêk tê. Peyva meta tê wateya "piştire" û "wek"; peyva phore jî tê wateya "vegühestin"ê. Metafor, hunera vegotina mijarekê bi şiklekî din û dabînkirina xweşikahiya vegotin û şeweyê ye. Armanca metaforê xweşikkirina şeweyê, derbirîna fikran û hêsankirina têgihîştana fikran e û bi vî şiklî dabînkirina mayindeyî ye (Keklik, 1990: 12). Berhemek seranser dibe ku alegorîk be lê nabe ku metaforîk an sembolîk be. Metafor di nav berhema alegorîk de ji bo têgeh an heyberan tê bikaranîn. Hunermend di berhemên edebî yên alegorîk de bi rêya têgeh û karakterên metaforîk hest, raman û peyamên xwe vediguhêzin bo xwîner. Ev jî tê wê wateyê ku berhem ji vegotina çîrokekê wîrdetir xwedî armançê ne. Pirtûka bi navê *Theory of Literature* di heqê metaforê de nîrxandineke wiha dike: Nêrîna me metafor û mîtan di wate û fonksiyona wêjeyê de wek navendî dibîne û di nav sêwirîn û vegêrana helbestkî de bi navgîniya metaforan ramaneke ku em dikarin bibêjin mîtk û metaforîk heye (Wellek û Warren, 1949: 198). Dema em li têkiliya di navbera alegorî û metaforê binêrin dikare bê gotin ku alegorî metaforeke berfirehkirî ye. Lewra metaforek bi giştî di navbera bûyer an tiştên bêpêwendî de têkiliyekê datîne, alegorî şibandineke kûrtir dabîn dike ku li tevahiya berhemê belav dibe (Eke, 2017: 37).

Açil di temamê berhemên alegorîk de behsa hebûna sê taybetmendiyên bingehîn dike ku ev jî teşxîs, pevçûna navxweyî û lêgerînê pêk tên (Açıl, 2018: 134-139). Li gorî vê pîvanê di *'Iqdê Durfamê* de serdestiya her sê hêmanan jî xuya dike. Têgehên mîna dinya, zeman, mirov, baxçe, penîr û heyberên wekî qijik û rovî mînakên "teşxîsê"; rêwîtiya derwêşî ya "lêgerînê" û dijberiya tevgerên qenc-xirab û erênî-neyinî yên karakterên fablê jî mînakên "pevçûna navxweyî" ne. Mesnewînûs bi van têgeh û heyberên ku di çarçoveyê metaforîk de pevbestiye kinçekî alegorîk li berhema xwe kiriye. Eskerî bi van metaforan rexneya civaka xwe dike ku ev civat ji nîrxên xwe dûr ketiye. Eskerî taybetmendiyên têgeh û karakterên ajelan jî li ber çavan girtiye û bi navgîniya van têgeh û ajelên metaforîk rexne, hişyarî û şîretên xwe kiriye ku bertekê nebîne. Em ê ji van hêmanên metaforîk hin mînakên giring bidin.

3.1.1. Zeman

Metaforeke fablê zeman e. Peyvên wek "dem, heyam, serdem, wext, çax"ê jî ji bo zemanê tên bikaranîn. Şêx Eskerî zemanê di wateya serdema ku lê dijî de bi kar anîye. Xirabiya zemanê yek ji sedemên nivîsîna berhemê ye. Şêx Eskerî ji zemanê gelek gazinan kiriye (Eskerî, 1989: 37-39) û taybetmendiyên zemanê rêz kiriye (Eskerî, 1989: 64-66). Eskerî zemanê şibandiye pîreke ecûze, rovî, dîza qelban, sêhîrbaz û aşekî ku fitneyê dihêre. Ji bo mînak:

Wuha ye asîyayê vî zemanî
Hebê fitne dihêrit her 'eyanî (Eskerî, 1989: 64)

Dîza qelban e ev pîra sihîrbaz
Eva pur mekr û hîle şîwe û naz (Eskerî, 1989: 65)

Zeman mislê wekî rovî bizane
Hinik mislê qijakê pur hewa ne (Eskerî, 1989: 66)

3.1.2. Dinya/Cîhan

Dunya bi peyvên cîhan, alem û kaînatê re jî tê bikaranîn. Ev dinya mêvanxane, demdemî, cihê geştê û warê ibretê ye. Dema ku mirov li alemê binêrin divê Xwedê bê bîra wan. Dinya jinepîrek e ku kalbûna xwe vedişêre û xwe wek bûkeke taze nîşan dide (Pala, 2014: 17). Şêx Eskerî wek metaforekê wateyên nêçîrvan, faq, se/kûçîk, neyar, qeşmer, qehb, durû, yareke bêwefa, kêzîka pîs a gerîne, pîrebûk, fen û hîle, mekr û nîfak, xwînxwir, xeddar, dijmin li dinyayê bar kiriye. Ji bo mînak:

Cîhana qehbe pir dami hemî jar
Di rahê bêkesan xef aniye bar (Eskerî, 1989: 152)

Evê dunya ku seyyad e bilaşek
Di rê de faqê danî ne tenê yek (Eskerî, 1989: 165)

Neyarek pur cefa ye ev cîhana
Wuha qeşmer evê pîrê zemana (Eskerî, 1989: 166)

Ji dil derxe huba vê pîrebûkê
Medara pê bike der qelbê tu kê (Eskerî, 1989: 168)

3.1.3. Mirov/Însan

Şêx Eskerî mirov şibandiye gelek heyberên wek gurê devbixwîn, rovî, qijik, bilbil, ba, diz û taybetmendiyên wan wiha rêz kiriye:

Temamê wan bi xwe gurg in di bendî
Xefî ne ew bi libsê kûsifendî

Qijak in ew bi bulbul têne meydanê
Qe nanêrin xwe û payê di qeydan

Ji kibra xwe dibêjin bulbul in em
Bi hawa û seda û xulxul in em (Eskerî, 1989: 38)

Dibînim exlebê ehlê zeman e
Bifexr in hin hinik tedbîrê dane

Hinik şubhê qijakê pir bi fexr in
Wekî rovî hinik pir fennîsexr in (Eskerî, 1989: 39)

Ji xulqê ve denî dunya ye tev xelq
Belakêş û perîşan in cîgerşeq

Wekî ekkû hinek duzdê di pîs in
Hinik jî mislê rovî pur xebîs in (Eskerî, 1989: 118)

3.1.4. Rêwîtî/Sefer/Silûk

Mebest ji seferê ew e ku mirov li ayetên Xwedê yên li ser rûyê erdê nezerê bike û xwe bigihîne şêxekî (Cebecioğlu, 2005: 295), bi îbret li tiştên ku ji tefekurê re bibin mijar binêre, bi awayekî baş li ser rûyê erdê, çiya û deverên ku mirov lê digerin hûr bibe, guhdêriya tesbîhên bêgîyanan bike û ji gotinên heyberên li derdorên ku bi lîsanê halê diaxifin fêhm bike (Erginli, 2006: 879). Mebesteke rêwîtiyê jî zehmet kişandin û standina îbretê bi rêya dîtina tiştên cihêreng e ku nîşaneyên mezinahiya Xwedê ne (Yazıcı, 1994). Sedema bingehîn a seferên/rêwîtiyên Rojhilatê lêgerîn e û rêwîtiya çanda klasîk a Rojhilatê lêgerîneke aktîf e. Mebesta vê lêgerînê kemilîna mirovî ye û tesewîf raza kamilbûna mirovî (însanê kamil) di temamkirina “çerx”ekê de dibîne ku ew jî ji têngiştina kozmogonî (çêbûna gerdûnê) ya Îslamê sûdwerdigire (Yalçinkaya, 2007: 5). Şêx Eskerî wek leheng û vegêrê fablê behsa derwêşekî rêbiwar dîke. Rêwîtiya bingehîn a vî derwêşî ye ku ji beşa *Berayê Meslehet Çûna Derwêşekî ji Bexçe* dest pê dîke û di seranserê fablê de didome. Eskerî bi vî awayî dîke ku derwêş hem şahidî û vegêriya hemû bûyeran bike hem jî vê çerxê bi derwêş dide temamkirin. Eskerî ji bo fêmkirina hikmeta rewş û bûyerên ku di vê serpehatiyê de diqewimin li ser navê xwe derwêşî xeyalên dixêrê. Rêwîtî ji bo gihaştina hikmet, raz û tecelliyên nav û sifetên Xwedê dibe metaforeke giring. Ji bo mînak:

Wuha îcabi kir îşê nihani
Berayê meslihet yek pîrê fanî

Muheyra bû ji bo rahê sefer ew
Ji hîcranê dibû zêr û zeber ew (Eskerî, 1989: 80)

Ji wan re bexşi kirne durrê esrar
Di dil wan de zêde bûne esrar û enwar (Eskerî, 1989: 163)

Şêx Eskerî behsa hin derwêşan dike ku piştî rêwîtiyê li baxçeyekî wek bihuştê radiwestin. Ev derwêş hem di rêwîtiya xwe de digihîn hin razan, tecelliyên, xelat û qenciyan heta ku digihîjin vî baxçeyî hem jî ji serpêhatiya derwêşê rêbiwar/vegêr gelek dersan werdigirin.

Ji ehwalê zeman çend merdê derwêş
Seyahat bû li dunya wan her û îş (Eskerî, 1989: 71)

Fuyûzatê Îlahî wan li dil hat
Hediyye lutf û îhsan û fezil hat (Eskerî, 1989: 72)

3.1.5. Baxçe/Bax/Bostan

Bax, alema rûhanî ya şêndar e (Cebecioğlu, 2005: 39). Bax, baxçe û bostan piranî bi bihuştê re tê zikirkirin û baxçeyên bihuştê dixê bîrê. Bi bax re behsa bihuştê Îremê jî tê kirin. Bi taybetmendiyên xwe dibe menzûmeya xweşikahiyê. Bi van xweşikahiyên xwe cihê geştê ye û helbestvan bi baxçeyê dilşad dibe (Pala, 2014: 53). Baxçe û ekosîstema ku Şêx Eskerî dişayêse ne mimkun e ku li dinyayê be. Lewra riwek û ajalên tê de ji ber taybetmendiyên xwe yên ciyawaz ne pêkan e ku di heman ekosîstemê de bijîn. Ev dever tenê dikare li alemeke derasayî bê xeyalkirin ku ew jî bihuştê dixê bîra mirovî. Ev baxçeyê xeyalî cihê hevdîtina dost û yaran, şêx û murîdan e. Derwêş li vî baxçeyî tevli xelesa suhbeta pîrê mûxan, zikr û îbadetê dibin. Ji bo mînak:

Wekî baxê Îrem bexçayekî xweş
Temaşa kî tu lê dê bî tu serxweş (Eskerî, 1989: 73)

Di vî cayê ferehefza wekî mah
Di nav wan şah û tevde bendeyê şah

Ewan xelqe bi goşanê derê pîr
Ewî pîrê moxan kole şeh û mîr

Di nav wî bexçeyê teşbihê cennet
Girêdan helqeyek tê ferz û sunnet (Eskerî, 1989: 75)

3.1.6. Penîr

Penîr pêşî di xelesa çarem a beşa *Sitendina Qijakê Penîr ji Yetîmî* de ji bo teselliya zarokê sêwî û piştê jî di xelesa pêncem a beşa *Sitendina Rovî Penîr ji Qijakê* de wek xurekeke şênber derdikeve pêşberî me ku qijik û rovî ji bo bidestxistina wî têdikoşin. Şêx Eskerî penîr herçend di vî pêwendê de bi kar anîbe jî wî wateyê mecazî û metaforîk lê bar kiriye. Penîr, metafora herî giring a fablê ye û her cure "berjewendî"yên dinyayê dinimîne. Jixwe penîr di xelesa bûyerê de peywira girêdanê dibîne û zincîreya rûdanê pê didome. Heke ev xurek/amraz tunebûna gelo zincîreya rûdanê dê çawa bidomiya? Diviya ku mesnewînûs bi navgîniya tiştêkî din vî tîkiliyê daniya û hingê berê zincîreya rûdanê dê biguheriya. Aliyekî çandî yê penîr jî heye û ne tesaduf e ku Eskerî di zincîreya rûdanê de penîr û nan

“xistiye” tûrikê derwêş. Ewî van her du qûtên ku di çanda kurdan de binirx in tevî vegêranê kiriye. Eskerî bi bikaranîna penîrî di zincîreya rûdanê de renekî xwemalî daye fablê û bi awayekî hostatî bi fabla Ezopî ve girêdaye. Gelo dev û dilê ku gotin jê derdikeve bi dilxwazî ye yan ji bo penîr/berjewendî ye, tarî yan ronahî ye, bişîfa ye yan biderd e, henek e yan hewa ye. Bikurtasî li gor wî penîr ji bo fêmkirina niyeta xirab û qenc wek pîvanekê ye:

Xeberdanê ku gotin guh bidêre
Hela dilxwazî ye yan bo penîr e

Di mîzana eqil bîne nîzamê
Di fikrê de biweznîne kelimê (Eskerî, 1989: 66)

3.1.7. Rovî/Rûbeh/Suleb

Metafora roviyê ji bo mirovan hatiye bikaranîn. Ev ajel bi şiyarbûn, fêlbazî, xapînokiyê tê zanîn û di fêmkirina aliyên lawaz ên heyberên din de serkeftî ye; xwedî qabiliyeteke qanîkirinê ya bilind e û mirovên niyetxirab dinimîne. Bikurtasî sembola wan kesan e ku jîrî, qabiliyet û dema xwe ji bo berjewendî û azweriya xwe ya şexsî serf dikin (Avci, 2012). Rovî mirovên çavsor, fêlbaz, qure, di xirabiyê de xwedî qabiliyet, ji bidestxistina berjewendiyên re çavbirçî ye.

Nebit wek rûbeh hirs û tem‘ê serdeng
Li me bişkînitin pa û ser û çeng (Eskerî, 1989: 153)

Ji ‘ucbê geh li xwe heyran dimîne
Geh waqîwaq e ew keyfa xwe tîne (Eskerî, 1989: 157)

3.1.8. Qijik/Zax/Ekkû

Metafora qijikê ji bo mirovan hatiye bikaranîn. Tîpa “qijik”ê wan mirovên ehmeq temsîl dike ku ji pesindanê, gotinên xweş û pozbilindiyê hez dikin (Avci, 2012). Qijik ji exlaqê xwe yê xirab û kirêtiya şikl û dengê xwe ne haydar û li pey nefsa xwe ye (Nur, 2017).

Qijika fasiq a pîsteb‘ î ebleq
Firaz geh nişîbe ba teq û req (Eskerî, 1989: 118)

Ji ber kibr û xurur û xefleta wê
Ji ‘ucb û ehmeqî hem qebheta wê (Eskerî, 1989: 128)

4. Hêmanên Binyadî

Vekolîna berhemeke edebî, peyitandina taybetmendiyên hêmanên naverokî û derekî ye. Di cureyên çîrokî/tehkîyeyî de pênc hêmanên binyadî hene ku berhemekê ava dikin: Zincîreya rûdanê, karakter, cih, dem û vegêr. Hunermend ji vê alema ku em li ser dijîn bi gotineke din ji alema derveyî/xaricî hin hêmanan verdigire û bi van hêmanan alemeke nû û xeyalî ava dike. Ji vê alemê re “alema îtîbarî/pevbestî” tê gotin. Hunermend li gorî armanca xwe di vê alema pevbestî de zincîreyeke rûdanê saz dike. Bûyerên ku di vê alemê de dê biqewimin dibin îtîbarî, mirovên ku tevî bûyerê dibin û mekan jî dibe îtîbarî. Bikurtasî alema îtîbarî ew alem e ku bi şîrovekirina hunermend a di nav pergala ramanekê de derdikeve holê (Aktaş, 1991: 15) û bi vî şiklî hunermend metneke edebî ava dike. Metna edebî çîroksazî/pevbestiyek e û ne heqîqet bixwe be jî parçeyek heqîqetê ye. Ji ber ku destê însanekî ketiyê ew rastiyekê çêkirî ye (Alan, 2015: 97). Hunermend vê alema çêkirî li ser van hêmanên binyadî yên navborî saz dike. Em ê di vê beşê de hêmanên binyadî yên fablê raxin ber çavan.

4.1. Zincîreya Rûdanê

Zincîreya rûdanê (plot) rêveçûn, herikîn, tevî an jî avahiya çîrokê ye û ji honaka rûdanên biçûk pêk tê. Ev rûdanên biçûk dema li pey hev tîr rêzkirin tevahiya bûyerekê derdixe holê û zincîreya rûdanê çê dibe. Zincîreya rûdanê, binyada sebebî ya çîrokê ye û di heman demê de bi tîkiliya sedem-encamê vegotina bûyeran e (Forster, 2001: 128). Divê di navbera bûyerên zincîreya rûdanê de pêwendiyek hebe û ev pêwendî berê me bide mebesteke ku razekê vedişêre û piştê wê eşkere dibe, mereqê radike pêdarê û piştê wê vedimirîne (Alan, 2015: 124). Em ê piştî kurte û zincîreya rûdanê ya fablê behsa cureyên vegêranê û di nav vê dabeşkirinê de behsa cihê 'Iqdê Durfamê bikin.

Kurteya fablê wiha ye: Hin derwêşên rêbiwar di rêwîtiya xwe de rastî baxçeyekî wek bihuştê dibin, rûdînin û kom dibin. Koma derwêşan jî pencî kesî pêk tê û li dor pîrekî muxan/murşidekî dicivin û dikevin zîkr û tefekurê. Ji vê koma derwêşan derwêşek hin nan û penîr dixê xurcika xwe û ji bo karekî nepenî, keşîkirina hin razan û mifayekê derdikeve rêwîtiyê. Ev derwêş jî ber veqetîna ji hevalên xwe pir xemgîn dibe. Derwêşê rebîwar qederekî diçe, digere û bi matmayî tefekur û çavdêriya alemê dibe. Di geştê xwe de rastî hin bûyeran tê û paşî vedigere cem hevalên xwe yên li wî baxçeyî rûniştî. Derwêş û hevalên xwe bi hevdiîna hev kêfxweş dibin. Hevalên wî pîrsa rêwîtiyê û serpêhatiyên derwêşî dikin da ku ew jî ji van bûyer û karên hikmetamîz ên ku derwêşê rebîwar dîtiye para xwe bistînin. Derwêş dest bi vegotina serpêhatiya xwe ya rêwîtiyê dibe: Derwêş jî piştê girekî û di nav daran de girîna zarokêkî dibihîse û berê xwe dide bal vî dengî. Dema ku derwêş vî zarokî dibîne dilê wî pê dişewite û sedema girîna wî dipirse. Ev zarokêkî sewî ye ku xizmên wî neheqiyê lê kirine. Zarok gazinan jî xizmên xwe dibe û ji ber vê zordariya wan jî halê xwe re digirî. Derwêş dema ku rewşa zarokî dibîne, van gazinan dibihîse ew jî ji halê wî re digirî; serê wî mizdide, hembez dibe, dilê wî xweş dibe û ji xurcika xwe nan û penîr derdixe û didê. Paşî derwêş jî zarok vediqete lê hişê wî li ser dimîne. Mereqa halê wî dibe ka gelo ev zarokê bêkesê dê çî bike û halê wî çawa be. Derwêş vedigere temaşaya zarokî dibe û dibîne ku qijîkek li ser şaxên dara ku zarok li bin rûniştiye fir dide, diçe û tê. Derwêş jî ber mereqê çavdêriya vê dîmenê dibe. Wexta ku zarok nan û penîrê xwe datîne ser kevir û ser û çavê xwe dişo ji nişka ve ev qijîk penîrê zarokî direvîne û li ser dareke din vedinişe. Mereqa derwêş jî ber vê bûyerê zêdetir dibe û ji bo fêmkirina hikmeta van rûdanan qijîkê dişopîne. Roviyeke pîr bêhna penîrê di devê qijîkê de digere û li bin dara ku qijîkê li ser daniye diçe û tê. Rovi xwe wek pîrekî mirîd dide nasîn û bi pesindarî behsa deng û rengê qijîkê dibe ku penîrî jê bistîne. Qijîk bi rovi dixape û dema dibe qijîq penîr jî devê wê dibe. Rovi bi xap û lêpên xwe dipesine, henekên xwe bi qijîkê dibe, digihîje mirada xwe û penîr dixwe. Qijîk jî ber xwemezindîtin, xweecibandîn, nezandîn û ehmeqîya xwe poşman dibe. Derwêş matmayî dimîne û dide pey rovi da ku encama vê serencamê bibîne. Roviyeke pozbilind û çavbirçî dîsa natebite meger bêhna parçeyekê dîv standiye. Ev pariyê dîvî bêxwedî li erdê ye lê rovi jî vê rewşê guman dibe ku ev kemînek be. Rovi nikare bi nefsa xwe, dev davêje dîvî û dikeve xefka neçîrvanekî. Rovi li xwe dide, diperpîte, dîvê wî qut dibe lê nikare xwe ji xefkê xilas bike. Neçîrvan xwe digihîne rovi, çend derb li serê wî dixê, dikeve, dixê tûrikê xwe û dibe malê. Ew derwêşên ku li baxçe rawestiyabûn bi dawîlêhatina çîrokê jî baxçe radibin û careke din dikevin rê.

Zincîreya rûdanê bi rêwîtiya derwêşan dest pê dibe û bi dewamkirina rêwîtiya wan derwêşan diqede. Bûyera rastlêhatina derwêş li zarokê sêwî, standina qijîkê penîr jî yetîmî, ketina faqê ya rovi û serjêkirina wî jî ber ku di jêderên din (Yewnanî, Latînî, Frensî, Îngilîzî...) de cih nagirin di vê fablê de ristinên xwemal û resen in. Şêx Eskerî di nav fablê de bi cîbicîkirina van ristinên resen armanc dibe ku reng û rûyekî xwemalî (dînî û çandî) bide mesnewiya xwe. Lewra taybetiyeke berhemên adaptekirî ew e ku hunermend jî alema xwe û civaka xwe ya hizrî-hestî taybetmendiyên li berhemê bar dikin. Vegêrana 'Iqdê Durfamê li gorî dabeşkirinê û sernavên mesnewiyê jî şeş xelekên bûyeran pêk tê:

A. Xeleka yekem beşa bi sernavê *Gotina Hinek Hikayeyê Pir 'Eqil û Bijartina Çîroka Qijîk û Rovi* ye. Di vê beşê de çend derwêş dikevin rê û digihîjin baxçeyekî ku tevî şahêkî pencî derwêşê de rûniştine.

B. Xeleka duyem beşa *Berayê Meslehet Çûna Derwêşekî ji Bexçe* ye û bi rêwîtiya derwêşekî dest pê dike. Xelekên din di nav vê rêwîtiyê de rûdidin û mesnewînûsî xeleka duyem wek bûyera çarçoveker hilibijartiye.

1. Xeleka sêyem beşa *Vegera Derwêş Cem Hevalan û Behskirina Ehwalê Yetîmî ji Wan re* ye ku behsa rastlêhatina derwêşî li zarokê yetîmî tê kirin. Ev rastlêhatin aksîyona/bûyera sereke ya fablê ye û serpêhatiya derwêşî bi vê bûyerê dest pê dike.

2. Xeleka çarem beşa *Sitendina Qijakê Penîr ji Yetîmî* ye. Qijikek penîrê zarokê sêwî jê distîne û diçe li ser darekî datîne.

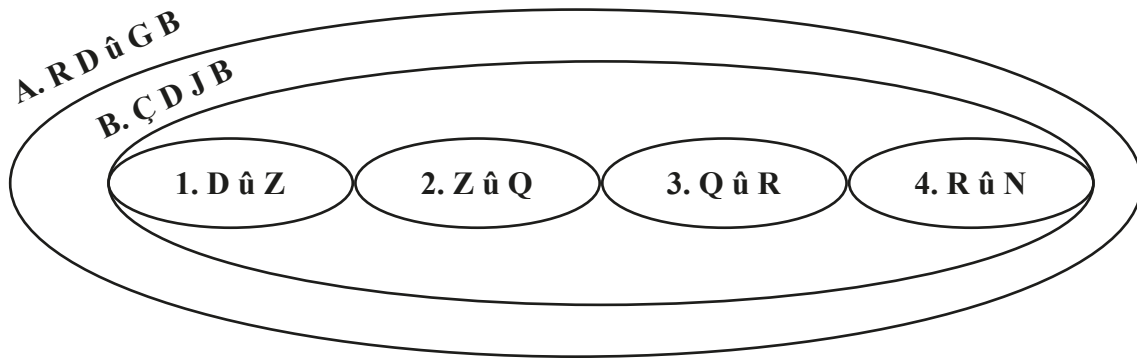
3. Xeleka pêncem beşa *Sitendina Rovî Penîr ji Qijakê* ye. Rovîyek penîrê di devê qijikê de werdigire.

4. Xeleka şeşem beşa *Çûna Rovî û Ketina Wî ya Faqê* ye. Zincîreya rûdanê di vê xelekê bi serjêkirina rovî ji hêla neçîrvanekî ve û bi dewamkirina rêwîtiya derwêşên rêbiwar diqede.

Genette dahûrîna vegêranê li ser sê astan dabeş dike: Asta derekî/derçîrokî (extradiegetic) li derveyî çîroka sereke dimîne û di vê astê de vegêrek heye ku tevî çîrokê nabe. Asta navekî/navçîrokî (diegetic/intradiegetic) dikeve bin banê asta derekî, çîrok bixwe ye û di vê astê de bûyer diqewimin. Asta jor-çîrokî (metadiegetic) ew ast e ku tê de hin çîrokên din diqewimin û di nav asta navekî de ye (Genette, 2020: 226).

Hunermend dikare vegêranê di astên cihê de veguhêze. Ev bi şiklê “çîrok di nav çîrokê yan vegêran di nav vegêranê de” derdikeve holê. Vegêrana bingeîn dibe vegêrana çarçoveker (matrix) û vegêranên din ên ku ji aliyê karakterên çîrokê ve tînin vegotin jî dibin jêr-vegêran/vegêrana zeliqandî (hypo narrative/embedded narrative). *Iqdê Durfam* ji vegêraneke çarçoveker pêk tê û zincîreya rûdanê ya wê jî dibe vegêrana zeliqandî. Mesnewînûsê vê fablê di navbera bûyera çarçoveker û bûyerên din de tîkiliyeye organîk/binyadî ava kiriye. Ev bûyera çarçoveker bûyerên din ên li pey hev dorpêç dike. Ango çîrok di nav çîrokê de tînin vegotin lê ev ne bi şiklekî tevlihev; bi rêzî û dabeşkirinê di nav metnê de hatiye bicîhkirin. Vegêranên zeliqandî hunera vegêranê ya hunermend xurtir dike û dahêneriya wî nîşan dide. Heke çîrok yek astî be di hingê zûrbûna xwîner û tîgihîştina çîrokê dê hêsantir be. Çîrok bi vegêranên zeliqandî hatibin vegêran pewist e ku xwîner hem li ser matrîksa giştî (bûyera çarçoveker) hem jî li ser çîrokên zeliqandî hûr bibe (Subaşı, 2019: 743). Matrîksa fablê beşa *Gotina Hinek Hikayeyê Pir 'Eqil û Bijartina Çîroka Qijik û Rovîyê* ye. Bûyerên din di bin banê vê bûyera çarçoveker de rûdidin.

Em dikarin zincîreya rûdanê ya fablê wiha formulîze bikin. Di şemayê de rêwîtiya derwêşan heta ku digihîjin baxçeyê bi “R D û G B”yê, çûna ji baxçe û rêwîtiya derwêşî bi “Ç D J B”yê, rastlêhatina derwêş li zarokî bi “D û Z”yê, bûyera zarok û qijikî bi “Z û Q”yê, bûyera qijik û rêvî bi “Q û R”yê, bûyera rovî û neçîrvanî bi “R û N”yê hatiye nîşandan. Bûyera çarçoveker “rêwîtiya derwêşan û gihaştina wan a baxçeyê” ye ku di dawiya fablê de ev rêwîti diqede. Lê bûyerên din bi awayekî xelekî/zincîrî didomin. Heke em vegêrana fablê bi şikl nîşan bidin şemayeke wiha dertê holê:

2. Şemaya Vegêranê

Em dikarin şemaya vegêranê ya fablê wiha rave bikin. Asta derekî xala destpêkê ye û ne girêdayî tiştêkî ye. Asta navekî girêdayî asta derekî ye û asta jor-çîrokî jî girêdayî asta navekî ye. Li gorî dabeşkirina Geneteyî şemaya vegêranê ya 'Iqdê Durfamê' bi sê astan derdikeve pêşberî me:

1. Asta derekî/derçîrokî: R D û G B
2. Asta navekî/navçîrokî: Ç D J B
3. Asta jor-çîrokî: D û Z, Z û Q, Q û R, R û N

4.2. Karakter/Tîpên Fablê

Karakter di berhemê de yan mirov an jî heyberên ji bilî mirovan in. Forster kesên çîrokê -mirov û ajal- wek lîstikvan bi nav dike û dibêje ku ew lîstikvan ew afirede ne ku xwe li mirovayetiye girêdidin (Forster, 2001: 82-83). Hunermend van karakterên berhema xwe carinan bi kesayet/taybetmendiya wan a rasteqîn hildibijêre carinan jî li gorî mebesta xwe di berhemê de tîpan diafirîne, dixemlîne û hin taybetmendiyan li wan bar dike. Taybetmendiyan karakter û tîpên berhemê rengvedana alema hunermend a bîrî û sehekî ye jî. Karakter ew heyberên karakterîstîk in ku bi peyvan hatine çêkirin û aliyên mirovan ên sergirtî û daxwazên wan didin der (Subaşı, 2019: 71). Peyva "karakter"ê îro li kêleka figurekî edebî tê wateya sembol, herf û nîşaneyê jî. Ev têgeh jî peyveke Yewnana kevnar tê û wateya amûreke deximandinê dide ku nîşaneke ciyaker e. Îcar ciyakeriya nîşaneyê bûye takekesiya kesekî/ê û îro kes bi îmza, yektabûn an jî taybetmendiyan xwe yê xweser tê pênasekirin herwiha tê wateya taybetmendiyan bîrî û exlaqî jî (Eagleton, 2013: 48). Karakter bi taybetmendiyan xwe yê fizîkî, exlaqî û derûnî di berhemê de tîpên tehlîlîkirin û şayesandin. Şêx Eskerî karakterên fablê (derwêş, zarokê sêwî, qijik, rovî û nêçîrvan) hem taybetiyên wan ên exlaqî û derûnî hem jî bi yê fizîkî nasandiye. Ji bo mînak Eskerî taybetiyên derwêş û qijikê yê fizîkî û derûnî rave kiriye:

Di zahir hin gulî berdane ser mil
We lê batin pur in durdane der dil (Eskerî, 1989: 80)

Wekî wan merdomê dilpare û çak
Li xakê bû rewan û ew bixwe xak (Eskerî, 1989: 84)

'Ecêb darek bilind e ser li esman
Qijik wa ye li ser teşbîhê şeytan

Xebîsu'l-menzerê der jora darê
Kerîhhu's-sewt e wek sewta hîmarê (Eskerî, 1989: 132)

Em ê di vê beşê cih bidin hin dahûranên qadê û li gorî wan, karakterên fablê binirxînin. Wek hêmaneke bingehîn a vegêrannasiyê li ser karakterîzekirinê (characterisation) gelek teorîsyenan analîzan kirine. Forster behsa du cure karakteran dike: Karakterên yeknesak (flat character) û karakterên girover (round character). Karakterên yeknesak xwedî taybetî û nêrînekê ne. Ev karakter li ku derkevin pêşîya xwîner tîn nasîn. Dema ku ji yekê zêdetir taybetî di karakterekê de peyda bû ew karakter girover dibe (Forster, 2001: 108). Pêwendiyek di navbera cure û karakterê heye ku ev di rengvedana karakteran de xwe dide der. Karakterên yeknesak zêdetir di berhemên pevbestî de tîn dîtî û ne karakter, fikrên ku karakter temsîl dikin giring e. Tevgerên piraniya karakteran heta astekê dikare bê texmînkirin. Hin taybetmendiyên wan ên wekî pişe, zayend, hêmanên derveyî û cureya peywira wan di heqê helwest û tevgerên wan de fikrekê dide me (Talib, 2021). Karakterên fablê ji ber ku sade û tîpên jirêzê ne ango tîpîk in xwîner dikarin hizir bikin ku ew ê çawa tevbigerin.

Hevgiriya kiryarên karakteran jî di karakterîzekirinê de xwedî rol e. Heke karakter di seranserê berhemê de kiryarên xwe dubare bike, carinan kiryarên mînanî hev carinan jî kiryarên dijber nîşan bide ev kiryar dibin karakterîstîk. Heke guherîneke bingehîn di karakter de pêk nehatibe ew dibe karaktereke tîpîk û tîp nîşaneyê yekalîbûnê ye. Ev taybetî piranî di karakterên yeknesak de dixuye ku di seranserê vegêranê de bi wan re guherîn û geşedanek pêk nayê. Ji bo mînak ajelên wekî rovî, şêr, çûk (kevok, dîk, qijik, legleg), gur û her yek ji yên din tîp û kesayetekê dinimîne û kiryarên wan di vegêranê cuda de dişibin hev (Subaşî, 2019: 76). Li gorî dabeşkirina Forster em dikarin bêjin ku karakterên 'Iqdê Durfamê yeknesak in. Derwêş heta dawîya vegêranê bi çavekî tesewifî li bûyeran dinêre û rêwitiyê didomîne, qijik kirêt e; li pey nefsa xwe û rovî fêlbaz e; li pey berjewendiyên xwe ye.

Navlêkirin awayê herî sade yê danasîn an afirandina kesekî/ê ye û her navlêkirin cureyeke zindîkirin û takekeskirinê ye. (Wellek û Warren, 1949: 256). Hevterîbiya nav û taybetiyên karakteran di hîlbijartina wan de giring e. Eskerî digel ku navekî taybet li derwêş, zarok, qijik, rovî û nêçîrvan nekiribe jî sifetên wekî derwêşê rêbiwar, zarokê sêwî, qijika pîs, roviyê fêlbaz û nêçîrvan bixwe jî di heqê xweseriyên van karakterên tîpîk de fikrekê dide xwîner.

Di fablan de her heyber xwedî nîrxekî alegorîk e û peyameke sembolîk a di heqê mirov û mirovahiyê de dihewîne (Avcı, 2012). Karakterên fablê ji sê mirov (derwêş, zarokê sêwî, nêçîrvan) û ji du ajelên temsîlî (qijik, rovî) pêk tê. Şêx Eskerî karakterên berhema xwe çî yên mirov çî jî yên jî alema ajelan bin li gorî rola wan a rasteqîn an jî taybetmendiyên wan ên xweser hîlbijartiye. Karakter (derwêş, zarokê sêwî, nêçîrvan) bi rolên xwe yên jiyana civakî di fablê de cih digirin û heyberên din (qijik, rovî) jî di çarçoveya temsîliyetê de rola mirovên ji civakê dilîzin. Em ê van karakteran û tîpolojîya wan di çarçoveya pozîsyona wan a civakî û taybetmendiyên wan ên temsîlî de rave bikin.

4.2.1. Derwêş

Derwêş ew kes e ku pêgirtiyê terîqet an şêxekî ye û bi sofitiyê dijî. Taybetmendiyeke derwêşan ew e ku rêbiwar in. Hin derwêş dema dikevin rêya tesewifê hin jî di heyama kamîlbûnê de derdikevin rêwitiya manewî (Yazıcı, 1994). Karakterê herî giring jî nav qadroya kesên derwêş e. Lewra ji bo pêkanîna armanca mesnewînûs derwêş bûye kirde û navgîna sereke. Şêx Eskerî peywira vegêriyê daye wî, hest û ramanên xwe, şîret û dersên xwe bi wî derbiriye. Derwêşê rêbiwar di beşa *Berayê Meslehet Çûna Derwêşekî ji Bexçe* de ji baxçeyê vediqete û dest bi rêwitiyê dike. Ji vê beşê şûnde wek çavdêrê bûyeran û şîretkarekî heta beşa dawî em rûdanên fablê jê dibihîzin. Derwêş rastî dîmenên ku tê bi sosretî û çavekî tesewifî temaşe dike, li ser van bûyeran diponije û bi nêrîneke hikmetamîz encaman derdixe; (Sağnıç, 2002: 533) çavdêrî, hest û fikrên xwe, raz û hikmetên ku ji wan bûyeran fêm dike bi hevalên xwe re parve dike. Derwêş bi temaşeya alemê, tefekura li ser bûyeran û di encama van merheleyan de bi gihaştinê hikmetê dixwaze ku giyanê xwe bikemilîne. Lewra derwêş berî rêwitiya xwe di nav baxçeyekî wek bihuştê de bi hevalbend û murşidê xwe re aram e:

Bi sidqê safî di dil da dîlbera xwe
Fida kirbû di rê de wî serê xwe

Koşad e daîma çeşmê dilê wî
Hemî guhdari bûn cuz û kulê wî (Eskerî, 1989: 85)

Wezîfe ger çî bû heqqî eda kir
Di rahê heq de bê mozd û seda kir (Eskerî, 1989: 86)

Derwêş mirovên bihikmet, dinyatî, birehm, sûdmend, kesên ku ji bo kemilîna giyanê di lêgerînê de bin, xêrxwazên civakê, kesên rênîşandêr dinimîne. Hin derwêşên din hene ku di beşên *Gotina Hinek Hikayeyê Pir 'Eqîl û Bijartina Çîroka Qijik û Rovî, Vegera Derwêş Cem Hevalan û Behskirina Ehwalê Yetîmî ji Wan û Çûna Rovî û Ketina Wî ya Faqê* de tenê wek fîgur li nav baxçe rûdinin û guhdêriya çîrokê/çîrokan dikin. Peywira wan a fablê di beşa dawî de diqede û rewîtiya xwe didomînin. Ew ji ber ku tevî bûyeran nebûne, rasterast bandorê li fablê nakin û pasîf in ne hewce ye ku bi hûrgilî behsa wan bê kirin. Em wisa hizir dikin ku ev derwêş Şêx Eskerî bixwe ye. Eskerî bi xeyalî lehengê xwe derdixê rewîtiyê û bi çavê wî çavdêriya bûyeran dike û fikr û hestên xwe tîne zimên.

4.2.2. Zarokê Sêwî

Karaktereke din zarokêkî sêwî ye ku di xelesa sêyem de derwêş rastî zarîn û girîna wî tê. Ev zarok li bin darekî rûniştiye û ji halê xwe re digirî. Em hem ji şayesa ku derwêşî dike hem jî ji guftûgoya navbera her duyan gelek agahiyan di heqê vî zarokî û serpêhatiya wî de bi dest dixin. Zarokê sêwî bê dê û bav maye û ji xizmên xwe gazinan dike. Zarok dibêje ku xizmên min bêîman in, çavbirçî ne, malhebîn in û wekî dûpişkan e. Dilê derwêş pê dişewite, rehmê lê dike, dilê wî xweş dike û penîr û nanê di xurcika xwe de derdixê û didê. Paşî jî di heqê sêwiyan de şîret li xwîneran dike.

Heta wur çûm bi sed fikr û xiyalê
Gedayek dî me teşbîhê hîlalê (Eskerî, 1989: 97)

Ewî tîflê yefîmê bê dê yû bê bab
Tenê narê zemîr ê yar û ehbab

Ewê zulma ku mislê marê dîn e
Vedabû pê te go bîmar û dîn e (Eskerî, 1989: 98)

Xulase min di berda ta ku geş bû
Me ramûsa û ser mizda ku xweş bû

Me rabû hin penîr û nan dayê
Dilê wî xweş kir û îhsani dayê

Dikim şîret bi can hûn qelb û guh bin
Hifîz kin vê defîna bêser û bin (Eskerî, 1989: 101)

Li wan kin ger heye îhsanê rehmet
Di dil de sari kin wî narê hesret (Eskerî, 1989: 102)

Zarokê sêwî bi rola xwe ya fablê di nav civakê de rewşa çîn an mirovên bindest ên wek sêwî, ketî, mezlûm û hewceyê alîkariyê dinimîne ku tûşî zilm û neheqiyê dibin.

4.2.3. Qijik

Qijik di fablê de karaktera yekem a ajel e. Ev ajel di xelesa çarem de derdikevê pêşberî me. Dikare bê gotin ku di nexşeya çîrokê/fablê de rola herî giring a qijikê ye. Lewra bi derketina sehneyê ya qijikê berê zincîreya rûdanê dikeve aliyekî din, girêk li serpêhatiya derwêşî dikeve û fabla navdar a Ezopî dest pê dike. Qijik ji niyeta Şêx Eskerî re dibe navgîn û vegêran dibe vegêraneke irfanî. Eskerî dixwaze bi temsîla “Qijik û Rovî”yê rewşa civaka xwe nîşan bide û di beşa sebebê telîfê de vê niyeta xwe eşkere dike û dibêje:

Hinik şubhê qijakê pir bi fexr in
Wekî rovî hinik pir fennîsexr in (Eskerî, 1989: 39)

Qijik wextê ku çav bi penîrê zarokê sêwî dikeve di dor de fir dide heta ku fersendekî dibîne û penîr direvîne. Îcar piştî vê bûyerê muxatabê derwêş dibe ajelek. Piştî ku qijik penîr direvîne îcar rovî bi xap û lêpan penîr ji qijikê distîne. Qijik fêhm dike ku hatiye xapandin û poşman dibe. Ev qijik ji aliyê fizîkî ve belek, qirêj, mirara wek leş, dengxirab, dengker, şeytan û pîsrewîşt e:

Di wê navê me dî yek qijika pîs
Li ser yek darê wa ye girtiye lîs

Qijika fasiq pîsteb' î ebleq
Fîraz û geh nişîbe teq û req

Mi dî fir da û çû dara yetîmî
Li wê der jî çû hate mûqîmî (Eskerî, 1989: 118)

Heman ew fasiqa pak a nepaqij
Wuha çû hat neseknî kir qijeqij (Eskerî, 1989: 117)

4.2.4. Rovî

Rovî karaktereke din a fablê ku bi fêlbaziya xwe tê nasîn û xwîner kêr zêde dikare pê derxe ku ew ê çî bike. Ev ajel di xelesa pêncem a fablê de bi bêhngirtina penîrî derdikeve sehneyê. Rovî lehengê duyem ê fablê ye ku ji ve vegêrana tesewîfî re bûye navgîn. Rovî dema dî devê qijikê de penîrî dibîne ji bo bidestxistina wî difikire û xwe wek pîrekî salik dide nasîn. Rovî bi fêlan pesnê qijikê dide, wî dixapîne, penîrî jê distîne û dixwe. Paşî di rê de bêhna dûv/donbeyekî digire û dixwaze wî jî bixwe. Digel ku bi guman û tevdfîr nêzî dûvî dibe jî nikare bi nefsa xwe, dev davêje dûv û dikeve xefkê. Paşî neçîrvanek tê, wî dîkuje, ser jê dike û dibe malê.

Ewî rûbahê pur mekrê cihanê
Evî casûsê huqqebazê hanê

Bide saqî bibêjin rûbehê pîr
Çewa xapand qijik jê girtî pennîr (Eskerî, 1989: 127)

Tu mekr û sihr û fenn û hîlekarî
Neda feyde ne efxan û ne zarî (Eskerî, 1989: 162)

4.2.5. Neçîrvan

Nêçîrvan di xelesa şeşem de tevî bûyerê dibe. Neçîrvan karaktera dawî ya qadroya kesane û temamkerê çerxa bûyerê ye. Rovî dikeve xefka vî nêçîrvanî, nêçîrvan serê rovî jê dike û dibe malê. Nêçîrvan bi xefka xwe tenê dawî ne li jiyana roviyî tîne herwiha dawî li taybetmendiyên wek xirabî, hîle, xwemezindîtîn, hirsê jî tîne ku ev taybetmendî di kesayeta rêvî de civiyane.

Mi dî nagahi yek merdê çû seyyad
Bi wî re hem tufek têtin dîkit cad (Eskerî, 1989: 162)

Wusan lê da heta rûbeh kire sist
Di damê de serî jê kir bi derxist

Hilanî xiste tûrê xwe bire mal
Temam bû qisseta pir şan û ehwal (Eskerî, 1989: 163)

4.3. Cih

Cih di mesnewiyan de bi giştî qadên wek bajar, qesr, baxçe û cihê nêçîrê ne. Leheng di çolan, çiyên û behran de derbas dibin. Cihên bûyeran pir kêmtên zanîn û piranî xeyalî ne. Mekan li gorî taybetmendiyên bûyeran tê sazîkirin û şayesandin (Ûnver, 1986: 455). Mekanê fablê yê yekem ku derwêşan rêbiwar xwe digihîninê cihêkî îfbarî/pevbestî ye û di berhemeke pevbestî de asayî ye ku mekan jî pevbestî be (Aktaş, 1991: 141). Derwêşan rêbiwar di rêwîtiya xwe de di cihên wek çol, daristan, derya, çiya û newal, bax û baxçe, bajar, Medîne, Ke'be, Wadî'ul-Eymen û Çiyayê Tûrê de derbas dibin û paşî li baxçeyekî rûdinin. Ne diyar e ku ev baxçeyê wek "Bihuştâ Îremê" xweş li ku ye. Şayesandina vî baxçeyî bi hûrgilî û berfireh hatiye kirin. Di vî baxçeyî de çem û kaniyên wek ava heyatê zelal û paqij diherikin, gelek ajelên dirinde û kedî tê de digerin, gelek cureyên daran, fêkiyan û kulîlkan bi xweşikî û bêhnxweşiya xwe derdor dixemilînin, balinde ref bi ref difirin û bi dengê xwe yê xweş dixwînin. Helbestvan şayesa wî baxçeyî wisa xweşik kiriye ku wek wêneyekî yan dîmenekî ji bihuştê li ber çavan şênber dibe:

Wuha geşt û gozar e wan şeb û rûz
Heta çûn cayekî xedra dilefrûz

Wekî baxê Îrem bexçayekî xweş
Temaşa kî tu lê dê bî tu serxweş

Ji engûr û ruteb enwa'e eşcar
Gelek tê da hene bê hedd û hejmar (Eskerî, 1989: 73)

Heta beşa *Berayê Meslehet Çûna Derwêşekî ji Bexçeyê* cih ev baxçe ye lê piştî vê beşê cih diguhere û bûyer di nav siruştê de rûdinin. Ji ber ku vegêr û karaktereke fablê derwêş e û taybetiyeke derwêşan jî rêbiwarî ye cihê fablê jî nesînorkirî ye û li gorî atmosfera vî rêwîtiyê ye:

Çiya û deşt û wadî baxçe û bax
Gelek dîn şer û rovî qijik û zax (Eskerî, 1989: 85)

Cih di beşa *Vegera Derwêş Cem Hevalan û Behskirina Ehwalê Yetîmî ji Wan re* de careke din diguhere. Derwêş di rêwîtiya xwe yê di vî beşê de nêzî girekî li nav daran û li ser kaniyekê rastî zarokê sêwî tê:

Min dî nageh di reh tilmek xuya bû
Wuha pejmorde bê reng û giya bû (Eskerî, 1989: 95)

Ku elhasil mi dî nê dûr e nezdîk
Ji nav çend dari tê ev dengê pur çîk

Li bin darê li ser çeşm e perîşan
Diherkin çeşmeyê xwûnabê çeşman (Eskerî, 1989: 97)

Taybetiyên karakteran jî bandor li cihê çîrokê dike û di atmosfera wî de diyarker e. Piştî ku derwêş rastî zarokê sêwî tê îcar ajelên wek qijik, rovî û piştî jî nêçîrvanek tevli bûyerê dibin. Qada jiyanê ya van ajelan siruşt e û nêçîrvan jî di vê qadê de li pey neçîrê ye. Şêx Eskerî xwestiye ku di mekanê fablê de yekrengiyek dabîn bike. Lewra hem cihê ku derwêş lê rûdinin (baxçe) û cihê ku derwêş rastî zarokê sêwî tê (daristan) her wiha bûyerên ku di navbera qijik, rovî û nêçîrvan de diqewimin dîsa li siruştê ne.

4.4. Dem

Dem ji bo pêkhatin û vegotina bûyerekê pêwîst e û hêmaneke bingehîn a vegêranê ye. Dem ji destpêka zincîreya rûdanê heta dawiyê di mesnewiyan de nediyar e. Têgehên demê yên wek demsal, meh, hefte û roj di mesnewiyan de tînan bikaranîn. Di van berheman de tînkiliya bûyer û demê bêhevgerî û derasayî ye. Rêwîtiyeke dirêj dikare bi çend rojan biqede (Ûnver, 1986: 455). Karaktera demê di berhemên pevbestî de asayî ye ku kronolojîk be û em xelesa bûyerê di nav rêza kronolojîk de fêhm dikin. Dem di fablê de piranî bi awayekî kronolojîk diherike.

Chatman di çarçoveya dahûrîna demê de behsa du cure deman dike: Dema çîrokê (story time) û dema rabêjê (discourse time). Dema çîrokê, maweya rûdanên vegêranê ye û dema rabêjê, ew mawe ye ku ji bo tîngihîştina rabêjê pêwîstî pê heye (Chatman, 1980: 62). Dem di cureyên mîna çîrok, çîrvanok, fabl, efsane û destanan de piranî nesînorkirî ye ango dema çîrokê xumam e. Mesnewînûs di destpêka rêwîtiya derwêşan de ji bo destpêka çîrokê îfadeya “ji ehwalê zeman” bi kar tîne. Qalibên bi vî rengî herçend xumamiyekê ji bo demê çêbikin jî ji bo berhemê domdarî û mayindetiyekekê dabîn dikin (Subaşı, 2019: 139). Ev şêwe dike ku fableke mîna “Rovî û Qijik”ê deng û peyama xwe ji serdemên berê ve bigihîne îro û bibe malê her demê. Derwêş di demeke nediyar de rêwîtiya xwe bi şev û roj didomînin heta ku digihîjin baxçeyekî wek bihustê:

Ji ehwalê zeman çend merdê derwêş
Seyahat bû li dunya wan her û îş (Eskerî, 1989: 71)

Wuha geşt û gozar ewan şeb û rûz
Heta çûn cayekî xedra dilefrûz (Eskerî, 1989: 73)

Maweya fablê ji rêwîtiya derwêşî heta ku xelesa bûyeran diqede bînavber didome. Vegêr/derwêş di beşên *Berayê Meslehet Çûna Derwêşekî ji Bexçe* û *Vegera Derwêş Cem Hevalan, Behskirina Ehwalê Yetîmî ji Wan re û Çûna Rovî û Ketina Wî ya Faqê* de ji bo demê peyva “mîqdarekî, qederkî” bi kar tîne ku maweya wê nediyar e. Vegêr bi bikaranîna van qaliban nakeve hûrgiliyan û xwe di ser demê de diqevêze:

Meşî mîqdarekî ew zatê pur pak
Welê hîcrana yaran dîl kirî çak (Eskerî, 1989: 85)

Di vî halî meşîm mîqdarekî çûm
Di halî me dîn perwane û mûm (Eskerî, 1989: 95)

Bi vî halî qederkî çûn bi rê de
Gelek hawê ‘ecêb jê tene pêde (Eskerî, 1989: 157)

Em ji vegotina vegêr û bûyerên ku li pey hev diqewimin fêhm dikin ku di navbera van bûyeran de mawe pir ne dirêj e. Lewra rastlêhatina derwêş li zarokê sêwî, vegera derwêş cem hevalan û behskirina ehwalê sêwî ji wan re, standina qijikê penîr ji sêwî, standina rovî penîr ji qijakê, *çûna rovî û ketina wî ya faqê*, serjêkirina rovî ji hêla nêçîrvanî ve bi awayê xelekî û bênavber didome.

Genette di dahûrîna demê de behsa sê xalan dike ku ev ji sazûman/rêzik (order), mawe (duration) û frekansê (frequency) pêk tê (Genette, 2020: 21-151). Ji rêzikê mebest rêza bûyeran a kronolojîk e ku em dikarin ji bo vê têgehê bersiva pîrsa “Gelo pêşkêşîya bûyeran li gorî rêzkirineke asayî ye yan na?” bidin. Heke bûyerên vegêranê li gorî kronolojîyêkê rûdabin dikare behsa rêzeke kronolojîk bê kirin. Heke bûyer ne kronolojîk bin hingê ladan/averêbûn (anakronî) pêk tê. Du şeweyên ladanê hene: Paşdevegeran (flashback/analepsis) û pêşdeçûn (flashforward/prolepsis). Heke dem çûbe berê û ji kes, bûyer an rewşên berê hatibe qisetkirin paşdevegeran pêk tê. Dem di vegêranan de ji hêla çîroksaziyê ve giring e û bi mebesta ravekirina sedem-encamê ev rêbaz tê bikaranîn. Herçend dem pîranî kronolojîk be jî em dibînin ku Şêx Eskerî di hin beşan de wek teknîkeke vegotinê serî li paşdevegeranê xistiye lê serî li pêşdeçûnê nedaye. Vegêr wexta ku derbasî beşeke din dibe ji bo bibîrxistinê tenê bi du yan sê malikan îfadeyên wek “me pêş de gotibû / me pêşin behsa.....kir/berî enha me go....” bi kar tîne û behsa rûdanên berê dike:

Berî anha me go derwêşê dildax
Vegerya cem hevalan salim û sax (Eskerî, 1989: 90)

Ji bo mînak Eskerî di beşa *Vegera Derwêş Cem Hevalan û Behskirina Ehwalê Yetîmî ji Wan re de rastî zarokê sêwî hatibû û zarokî bi nan û penîr teselî kiribû. Vegêr di beşa *Stendina Qijakê Penîr ji Yetîmî* de bi teknîka paşdevegeranê careke din behsa vê rewşê dike:*

Me paqij kir ji çavan hêstirê xwûn
Penîr û nani dayê geş kire gûn (Eskerî, 1989: 117)

4.5. Vegêr

Vegêr, hêmaneke vegêranê ye ku bûyer, diyarde an rewşekê vediguhêze xwîneran û di navbera hunermend û xwîner de têkiliyekê datîne (Alan, 2015: 117). Hunermend, vegêrî bi derfetên fireh ên vegotinê araste/bitehîz dike û jixwe re wek berdevk hildibijêre. Ev vegêrê biaraste derfeteke vegotinê ya wisa dide helbestvan ku dilê wî çî dixwaze bibêje dibêje û ji pêkanîna armanca xwe ya taybet re bingehekê amade dike. Hunermend di nav demê de dibe serdestê hest û tevgerên hemû qadroya kesan û bi şiklê ku dixwaze mekanê dekore û şîrove dike (Ece, 2002: 101). Vegêr li gorî kevneşopîya mesnewînûsiyê di beşa dibace û xafîmeyê de rasterast tê dîtin. Lêbelê di beşa mijara sereke de serbest e; dikare taserûfê bike û wek berdevkê xwe vegêrekî/vegêran hilbijêre û vegêranê pê/bi wan bide gotin. Hunermend vegêranê yan bi karaktereke çîrokê yan jî bi vegêrekî ji derve dide vegotin (Jahn, 2020: 143). Hêmana vegêriyê di *'Iqdê Durfamê* de bi du kesan derdikeve pêşberî me: Şêx Eskerî ku vegêrekî derveyî çîrokê ye û derwêşê rêbiwar ku karaktereke çîrokê ye. Em ê di nirxandina vê sernavê de ji bo nazim/Şêx Eskerî “mesnewînûs” ji bo derwêşê rêbiwar jî îfadeya “vegêr” bi kar bînin.

Vegêr di metnekî de ji hêla nîşandana hebûna xwe ve bi vegêrê eşkere/vekirî (overt) û vegêrê veşartî/sergirtî (covert) derdikeve pêşberî me. Vegêrê vekirî bi kesê yekem (ez, em) bangî xwîner an guhdêr dike û di heqê rewş û bûyeran de nirxandin, şîrove û darazên xwe dide hîskirin; bi mebesta ku mudaxeleya çîrokê bike li hember karakter û bûyeran şîroveyên felsefî û jorrabêjî (metanarrative) dike. Vegêrê veşartî xwe dernaxe pêş, bangî tu kesî nake, nêtar e, şîroveyan û mudaxeleyan çîrokê nake (Jahn, 2020: 63). Li gorî vê dabeşkirinê em dibînin ku Şêx Eskerî û derwêşê rêbiwar vegêrê eşkere ne. Wek kes/vegêrê yekem Şêx Eskerî tevî vegêranê dibe; nêrîn û şîretên xwe li ser bingeha dinê Îslamê û nêrîneke tesewîfî vedibêje. Derwêş jî wek kes/vegêrê sêyem bi çavekî hikmetamîz li

bûyeran dinêre û wan vediguhêze. Hunermend ne mecbûr e ku di seranserê berhemê de bi heman forma vegêriyê vegêranê pêşkêş bike. Ji kesê yekem derbasbûna kesê sêyem nîşaneya berhemeke serkeftî ye (Aytaç, 2003: 106). Şêx Eskerî di destpêk û dawiya beşên vegêranî de hest û nêrînên xwe yên di heqê rewş û bûyeran de ew bixwe; bûyerên fablê jî bi devê derwêşê rêbiwar vediguhêze. Ji bo mînak di beşa *Stendina Qijakê Penîr ji Yetîmî* de mesnewînûs piştî ku dibêje “Bi sermetî beyan kim qîsseta pêş/Ji bo wan ka çi go wî pakê derwêş” rola vegêriyê dide derwêş. Derwêş wek vegêrekî vekirî çavderî û hestên xwe pêşkêş dike. Paşî jî derwêş jî bo tiştên ku rastî wan hatiye şîretan dike:

Bi sermetî beyan kim qîsseta pêş
Ji bo wan ka çi go wî pakê derwêş (Eskerî, 1989: 116)

Diçûm û her fikir min lê nezer pur
Diket qelbê me jê dax û keser pur (Eskerî, 1989: 117)

Heta karî bike xîret şîyar be
Di her bezmê bi dil godarê yar be (Eskerî, 1989: 120)

Genette li gorî tevlihbûn/têkiliya vegêr a çîrokê behsa du astên vegêran/vegêriyê dike. Heke vegêr karaktereke ji nav çîrokê be ew dibe vegêrana nav-çîrokî (homodiegetic narrative) û vegêrê wê jî dibe vegêrê nav-çîrokî (homodiegetic narrator); ne karaktereke ji nav çîrokê be ew jî dibe vegêrana der-çîrokî (heterodiegetic) û vegêrê wê jî bi navê vegêrê der-çîrokî (heterodiegetic narrator) tê penasekirin (Genette, 2020: 226-229). Vegêrê *Iqdê Durfamê* di asta derekî (extradiegetic) de mesnewînûs (heterodiegetic), di asta navekî (intradiegetic) û asta jor-çîrokî (metadiegetic) de derwêş (homodiegetic) e. Mesnewînûs di beşa dîbace û xatîmeyê de; ji mijara sereke jî di seranserê beşa *Ferq û Temîza Xeberdana Qenc û Xerab û Fezîleta Sebrê* de, di destpêka hemû beşên vegêranî de erka vegêriyê dide ser milê xwe (kesê yekem). Mesnewînûs piştî çûna nav baxçeyê rola vegêriyê dide derwêşê rêbiwar û ji vir pêve bûyeran jî devê vî derwêşî (kesê sêyem) vediguhêze. Derwêş di asta navekî de wek karakterekî vegêranê tenê bi beşa *Vegera Derwêş Cem Hevalan û Behskirina Ehwalê Yetîmî ji Wan re* derdikeve sehneyê û dibe vegêrê nav-çîrokî (homodiegetic narrator). Derwêş jî bilî vê beşê di hemû beşên asta jor-çîrokî de dibe vegêrê der-çîrokî; wek çavdêrekî bûyeran dişopîne û vediguhêze. Eskerî jî bo ku armanca xwe bi referansên dîmî pêk bîne derwêşekî/karaktereke mutesewif hilbijartiye û nêrînên xwe bi bergeha (perspective) vê karakterê derbiriye. Ev jî nîşan dide ku mesnewînûs xetên stûr nexistiye navbera vegêr/an. Heke berhem bi baldarî neyê xwendin dibe ku serê xwîner tevlihev bibe. Ji bo ev alozî çênebe divê bi xwendineke baldar hêmana vegêriyê beş bi beş û bi berawirdî bê çavdêrîkirin û mantiqa mesnewînûs a vegêranê bê fêmkirin. Ji bo mînak di malikên beşa *Vegera Derwêş Cem Hevalan û Behskirina Ehwalê Yetîmî ji Wan re* de pêşî mesnewînûs bi forma kesê yekem (me) diaxîfe piştî rola vegêriyê dide derwêş û vî vegêrî bi forma kesê yekem diaxîfine:

Berî enha me go derwêşê dildax
Vegerya cem hevalan salim û sax (Eskerî, 1989: 90)

Ewî derwêşê sahibraz ê dilcû
Hikayet kir ji bo yaran weha go (Eskerî, 1989: 93)

Heta wir çûm bi sed fikr û xiyalê
Gedayek dî me teşbihê hîlalê (Eskerî, 1989: 97)

Dikim şîret bi can hûn qelb û guh bin
Hifîz kin vê defîna bêser û bin (Eskerî, 1989: 101)

Mesnewînûs di hin malikên berhemê de piştî ku dibêje “Ez ê beyan kim bi zimanê derwêş” xwe jî tevli vegotinê dike hest û ramanên xwe eşkere dike. Ev jî dikare wek qelsiyê berhemê ya vegotinê

bê nîrxandin. Şêx Eskerî dema bûyeran radigihîne di hemû beşan de bûyera ku berê qewimiye di beşa domahî de bi kurtasî bi çend malikan dixê bîra xwîner û derbasî xelesa din dibe. Mesnewînûs di beşên vegêranî de heta ku peywira vegêriyê dihinêre bo derwêş vegêrê fablê ew bixwe (kesê yekem) ye. Ji bo mînak:

Bi vî halê me go derwêşê dilnûr
Ji ehabê xwe ew bû dîr û mehcûr (Eskerî, 1989: 85)

Hîkayet kir ji bo wan pakê derwêş
Yetîmê bêkes ê dilçakî derwêş (Eskerî, 1989: 98)

Ji bo yaranê sadiq re wuha go
Ji ehwalê yetîmê bênewa go (Eskerî, 1989: 116)

Mesnewînûs piştî van gotinan rola vegêriyê dide derwêş; vegêr dibe kesê yekem (derwêş) û dest bi veguestina bûyeran dike. Ji bo mînak:

Me paqij kir ji çavan hêstirê xwûn
Penîr û nani dayê geş kire gûn (Eskerî, 1989: 117)

Ew ê zulma ku mislê marê dîn e
Veda bû pê te go bîmar û dîn e (Eskerî, 1989: 98)

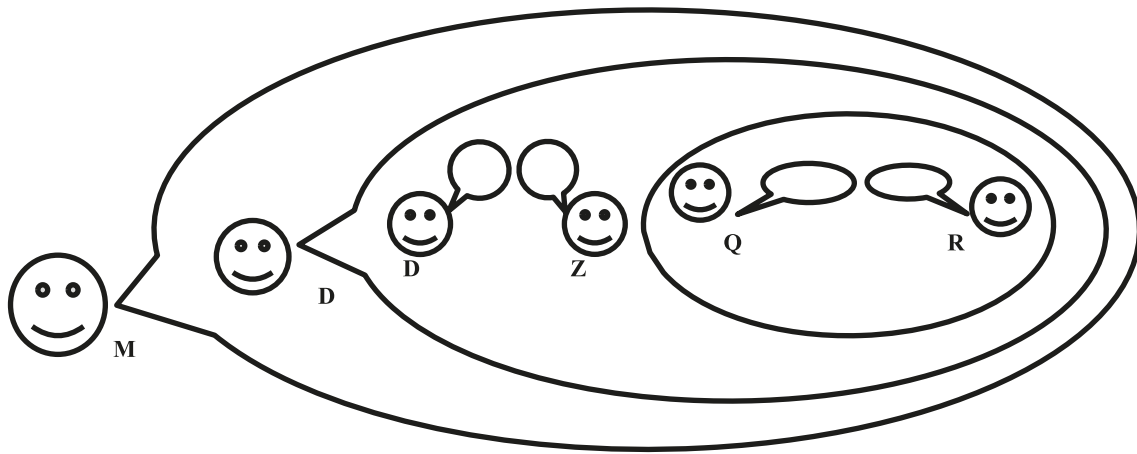
Mesnewînûs di dawiya beşên vegêranî de bi şeweyeke didaktîk xwe nîşan dide. Ji bo mînak:

Di heqqê wan de hûn bin pêstirê wan
Ji çavî hûn bimalin hêstirê wan (Eskerî, 1989: 101)

Binêre Eskerî xafil mebe tu
Tu menşîn xafil û cahil mebe (Eskerî, 1989: 120)

Kesê kibr û xurûrê ke di her dem
Dibit lê keyf û şahî şîn û matem (Eskerî, 1989: 149)

Rewşa vegêriyê ya fablê me li jêr bi şemayê nîşan daye. Wek vegêrê yekem ê berhemê mesnewînûs bi tîpa "M"yê, vegêrê duyem derwêş bi "D"yê hatiye nîşandan. Wek lehengên fablê ji bo guftûgoya derwêş û zarokê sêwî derwêş bi "D"yê û zarokê sêwî bi "Z"yê, ji bo guftûgoya qijik û roviyê, qijik bi "Q"yê û rovi jî bi "R"yê hatiye nîşandan. Li gorî şemayê "M" di seranserê berhemê de vegêrê sereke û kesê yekem e. Lewra di her beşê de xwe dide hîskirin. Vegêrê duyem "D" di beşên vegêranî de derdikeve sehneyê; rewş û bûyeran vediguhêze. Ew jî rewşa zarokê sêwî, qijik, rovi û nêçîrvanî bi kesê sêyem (ew) vediguhêze. Guftûgoyên di navbera "D" û "Z"yê û "Q" û "R"yê de ji ber ku ne di asta vegêriyê de ne di bin banê vegêriya "D"yê de hatine nîrxandin.

2. Şemaya Rewşa Vegêrê ya Fablê û Guftûgoyên Lehengan

4.5.1. Rêbaz û Teknîkên Vegêranê

Hunermend di berhemên ku pala xwe didin vegêranê de hin teşe, teknîk û rêbazên vegêranê bi kar tînin. Dahênerî, estetik û hunera edebî ya hunermend bi van rêbaz û teknîkan dertê holê û ev dibin amrazên şeweya hunermend jî. Wek hunermendekî mesnewînûs jî ji ber sînardariya teşeya mesnewiyê di qadeke teng de manewra dike; di nav vê bêmkaniyê de bi bikaranîna van rêbazan şeweyekê pêk tîne, bi vê şeweyê derdikeve pêş û cihêrengiya xwe nîşan dide. Bikaranîna van rêbaz û teknîkan şeweya edebî ya mesnewînûs diyar dike û mesnewînûsî bi navgîniya vegêr ev rêbaz û teknîk sepandine. Em ê di çarçoveya bikaranîna rêbaz û teknîkên vegêranê de li ser *'Iqdê Durfamê* rawestin.

4.5.1.1. Vegotina Çîrokî:

Hunermend di vê teşeya vegêranê de hin bûyer û mirovên ku li derdora van bûyeran in di çarçoveya demekê û cihê de vediguhêze xwîner. Mesnewînûs bi vê rêbazê bal dikişîne ser xwe û bi vî şiklî dikeve navbera berhem û xwîner. Xwîner her tiştî bi navgîniya vegêr dibîne û fêr dibe. Ev teşe piranî di berhemên ku pala xwe didin vegêranê de tê bikaranîn. Fabl ji ber ku cureyeke bûyerî ye berhem li ser bingeha vegêranê hatiye sazkirin. Şêx Eskerî ji xelesa yekem (Gotina Hinek Hikayeyê Pir 'Eqîl û Bijartina Çîroka Qijik û Rovî) heta xelesa şeşem (*Çûna Rovî û Ketina Wî ya Faqê*) zincîreya rûdanê bi vegotina çîrokî vediguhêze. Mînakek ji bo vê rêbazê:

Ku elhasil mi dî nê dûr e nezdîk
Ji nav çend dari tê ev dengê pur çîk

Heta wir çûm bi sed fikr û xiyalê
Gedayek dî me teşbihê hîlalê

Li bin darê li ser çeşm e perîşan
Diherkin çeşmeyê xwûnabê çeşman (Eskerî, 1989: 97)

4.5.1.2. Vegotina Şayesandinî:

Vegotina şayesî dekora naverokê û bi peyvên çêkirina wêneyekî ye. Dema ku şayesa kes an cihêkî tê xwendin dîmeneke şênber tê ber çavê mirovî. Şayes bi pêşkêşkirina taybetmendiyan hundirîn û

derveyî aliyê dîtbarî yê alema pevbestî vediguhêze. Hunermend ji bo balkişandina taybetmendiyên di heqê kes û mekanê de ji şayesê sûd werdigire (Aktaş, 1991: 12). Şayes ne mebesta sereke ya hunermend e, xwîner ji bo bûyeran amade dîke û li kêleka rêbazên din tê bikaranîn. Şayesên vegêr ên di nav rûdanên fablê de livdar in ne westar in. Vegêr şayesên xwe di nav herikîna bûyerê de bi hostatî bi cih kiriye û mirov di nav herikîna bûyerê de pê dihise ku wî şayeseke serkeftî kiriye. Vegêr bi hûrgilî şayesa baxçe (Eskerî, 1989: 73-75), rewşa zarokê sêwî (Eskerî, 1989: 97-98), qijik (Eskerî, 1989: 117-118) û roviyê (Eskerî, 1989: 132-136) kiriye. Vegêr bi vê rêbazê taybetmendiyên cih (baxçe) û heyberan (rewşa zarokê sêwî, qijik û rovi) li ber çavê xwîner şênber kiriye. Herî zêde û bi hûrgilî şayesa rovi û tevgerên wî hatiye kirin. Nimûne ji hin malikên şayesa rovi û baxçeyî:

Xwe rakêşa ji hev geh kir du sê qat
Gelek gîrrêz û devşotik ji dev hat

Guhê xwe miç kir û çavê xwe zûzand
Xwe danî rabû û dîse xwe telland

Ditellîne xwe dev datîne ser penc
Bi sûskî xwe dibe tîne neyî qenc (Eskerî, 1989: 134)

Spîdarê ku tê de sîmê endam
Çinar û bîde mişk û cewz û badam

Di nav de pur xezal û şêr û xergûş
Gur û gûr û rûbahê positên pûş (Eskerî, 1989: 73-74)

4.5.1.3. Kurtেকirin

Kurtekirin bêyî hûrgiliyan bi xetên giştî û kurtasî dubarekirina rewş an bûyerên berê ne. Vegêr bûyer, kes û hêmanên din ên vegêranê yên ku berê derbas bûbin bi şiklê kurtekirina maweyê pêşkêş dîke. Ev teknîk xaleke dahûrîna zemanî ye û frekansa vegêranê zêde dîke. Mesnewînûs ji bo bibîrxistin û balkişandîna kurteya beşa borî di beşa pey re bi çend malikan dide, rewş û bûyera berê dixê bîra xwîner. Vegêr di beşa *Vegera Derwêş Cem Hevalan û Behskirina Ehwalê Yetîmî ji Wan re* de rastî zarokê sêwî tê û di navbera wan de guftûgoyek derbas dibe. Vegêr piştî di beşa *Stendina Qijakê Penîr ji Yetîmî* de vê bûyerê/guftûgoyê careke din dubare kiriye:

Di wî halî de bû ez çûme balê
Me ser mizda fereh da qelb û balê

Me paqij kir ji çavan hêstirê xwûn
Penîr û nani dayê geş kire gûn (Eskerî, 1989: 117)

4.5.1.4. Paşdevegeran (Flashback)

Paşdevegeran, di berhemên vegêranî de rawestandina herikîna bûyerê û vegerîna bûyer an rewşeke berê ya di heqê mijarê de ye. Vegêr piştî ku bûyerê dibire behsa rûdanên berê dîke û dîsa rêzebûyêrê didomîne. Mesnewînûs di beşa *Gotîna Hinek Hikayeyê Pir 'Eqîl û Bijartîna Çîroka Qijik û Rovî* de behsa rewşa derwêşan û baxçeyê wek bihuştê kiribû. Mesnewînûs piştî çar beşan di beşa *Stendina Rovî Penîr ji Qijakê* de vedigere beşa yekem û bi sê malikan vê beşê dubare dîke:

Di benda pêşiyê halê seyahan
Di nêva werd û reyhan û tuhafan

Me hin kirbû beyan anî mezadê
Durê derwêşê dil her der cîhadê

Di nav wî beşçeyê cennetmîsalî
Ji ber wan bulbul û qumrî dinalî (Eskerî, 1989: 128)

Vegêr wek ku ji navê wê jî diyar e di beşa *Stendina Qijakê Penîr ji Yetîmî* de behsa diziya qijik û rewşa zarokê sêwî kiribû. Piştî di beşa *Stendina Rovî Penîr ji Qijakê* de vedigere ser serpêhatiya qijik û zarokê sêwî:

Ji wî bêçareyî ku qijika pîs
Penîr dizzî xebîsa pîs î telbîs

Yetîm ma dilperîşan û cîgerxwûn
Ekû jî bir penîrê şubhetê rûn (Eskerî, 1989: 132)

4.5.1.5. Guftûgo (Dialog)

Teknîka guftûgoyê axaftin an axifandina rûbirû/beramberî ya karakteran e. Guftûgo hem di navbera mirovan hem jî di navbera heyberên din de dikare pêk bê. Guftûgo rêbazê teqlîd/nîşandanê (mîmetîk) ye û zêdetir di dramayê de tê bikaranîn. Ev rêbaz demê yeksan û fêmkirinê hêsan dike. Guftûgo zincîreyê rûdanê didomîne û ji bo diyarkirina şeweya axaftinê ya karakteran dibe alîkar. Ev erka guftûgoyê di nav civakê de rûyê karakteran ê rasteqîn derdixe holê. Lewra her yek tîpeke çîrokên ajelan kesayetêke jiyana resteqîn dinimîne (Subaşı, 2019: 64-65). Ev rêbaz bi du şeweyan tê bikaranîn: Guftûgoya rasterast û ya nerasterast. Vegêr di fablê de guftûgoya nerasterast pir caran bi hunera axifandinê pêk tîne. Ev rêbaz di beşên *Vegera Derwêş Cem Hevalan û Behskirina Ehwalê Yetîmî ji Wan re* û *Sitendina Rovî Penîr ji Qijakê* de hatiye bikaranîn. Ji bo nimûne derwêş dema ku rastî zarokê sêwî tê û halê wî dibîne pê re dikeve gotûbêjê:

Me jê pûrsî: Bibêje ey weled qenc
Çira hinde dixwî derd û xem û renc

Wuha go: Ey 'emê pur 'izzet û qenc
Ji keyfa kes dixwit ev ezyet û renc (Eskerî, 1989: 99)

Taybetiyêke sereke ya fablan axaftin an axifandina heyberên ji bilî mirovan e. Ev teknîka ji bo bikaranîna hunera "întaq/axifandin"ê guncav e û herî zêde di fablan de tê dîtin. Vegêr di beşa *Sitendina Rovî Penîr ji Qijakê* de bi berfirehî guftûgoya rovî û qijik dide. Rovî bi zimanekî nerm û xweş pesnê qijikê dide da ku penîr bi dest bixe. Qijik jî bi van gotinên bixeml dixape:

Bi sed şîwe eda û lefzê dilco
Di ewwel qalê bo ekkû wiha go:

Ela ey bulbulê xweşxwan û xweşdeng
Hela ey tawusê xweşbîn û xweşreng (Eskerî, 1989: 140)

Bi xeylayî sualek kir ji rêvî
Kî: Ey pîrê ji min daîm bi hêvî

Evê sewta xweş û awazê serkêş
Wekî dermanê deynî ser dilê kul (Eskerî, 1989: 146)

4.5.1.6. Guftûgoya Hundirîn

Kes di vê teknîkê de wekî ku li hember wî kesekî/ê din hebe diaxife û nîqaşê dike. Ji vî aliyê ve dişibe yekbêjî/monologa hundirîn. Nêçîrvan di beşa *Çûna Rovî û Ketina Wî ya Faqê* de piştî ku rovî dikeve xefka wî bang li rovî dike û pê re guftûgoyeke yekalî dike:

Digo: Ka hîle û mekrê te yê pir
Eya qeşmer sihirbazê şekaldir

Kuda çûne hemî keydê xebîsî
Li ku mane wan fennê xebîsî

Ji hirsî zêde zanim pur hewes bûy
Di faqê de perîşan û teres bûy (Eskerî, 1989: 162)

4.5.1.7. Axaftina/Dengê Hundirîn

Axaftina karakteran a bi awayê bêdeng û hundirîn e. Vegêr di van pasajan/malîkan de xwe dide jibîrkirin û bi vê teknîkê armanc dike ku alema hundirîn a kesan bê navgîn bi xwîner bide hîskirin. Xwîner bi vê teknîkê ji alema hundirîn û bîrî herwiha ji hestên karakteran haydar dibe. Ev teknîk bi du awayan tê bikaranîn: Axaftina hundirîn a rasterast û nerasterast. Berî destpêkirina monologê qalibên wekî “go, digo” tên bikaranîn. Di monologa rasterast de vegêr tevî axaftinê nabe û karakter bi cînava kesê yekem (ez, min) diaxife. Ji bo mînak Eskerî di beşa *Stendina Rovî Penîr ji Qijakê* de dengê hundirîn ê rêvî bi me dide sehkirin:

Xwe wenda kir go: Aya ev çî hal e
Gelo xewn e dibînim yan xiyal e (Eskerî, 1989: 134)

Çuqa ku şukrê kir rûbeh bi zahir
Digo: Da min Xuda ev rizqê zahir (Eskerî, 1989: 145)

4.5.1.8. Dahûrîna Hundirîn

Dahûrîna hundirîn ji hêla vegêr ve vegûhestina alema hundirîn (hest, raman, derûnî û alema jiyani) a kesan e. Vegêr tiştên ku di hişê lehengan de derbas dibin wek ku zanibe vediguhêze. Ji bo nimûne vegêr di beşa *Vegera Derwêş Cem Hevalan û Behskirina Ehwalê Yetîmî ji Wan re* de wekî ku ji serpêhatiya zarokê sêwî haydar be di heqê hestên wî de şîroveyan kiriye.

Digo ew bê newa ye dil tijî xwûn
Ji marê Leylê dewra şubhê Mecnûn

Di dil wî ateşê zulma zeman e
Ewî qesmet heman eşkîrewan e (Eskerî, 1989: 98)

Dîsa di beşên *Sitendina Qijakê Penîr ji Yetîmî* û *Sitendina Rovî Penîr ji Qijakê* bi mebesta bidestxistina penîrî alema hundirîn û hestên qijik û rêvî wiha şîrove dike:

Wekî ku ew li tiştê bîte aşiq
Diçî tê ta ku ew pê bîte lahiq

Heraret girtibû ekkû gelek pur
Ji derdê wî penîrê şubhetê dur (Eskerî, 1989: 118)

Ji kêfa re wuha avek bi dev ket

Ji hesret agirek der dil bi hev ket

Ji keyfan re geh pence datîne ser

Ji kerban gahî dûvi radikir şer (Eskerî, 1989: 135)

4.5.1.9. Montaj

Hunermend di teknîka montajê de bi veguhestina gotineke wecîz an gelêrî armanc dike ku kûrahî bixe berhema xwe, dewlemendiya bibîrxistinê (association) û curbicuriya şêweyê dabîn bike. Vegêr gotineke pêşiyana a Kurdan ku tê wateya “her kes ji jiyana xwe berpirsiyar e; kî çi bike dê berdêlê wê bide.” (Oncu, 2009: 87) bi kar aniye:

Heye dêrîn xebirdanek bihikmet

Negirtî jê gelo hindek te ‘îbret (Eskerî, 1989: 81)

Bizin û mêşin bi lingê xwe bi dar de

Dibin ey rind û qellaşê di kar de (Eskerî, 1989: 82)

Şêx Eskerî di beşa *Çûna Rovî û Ketina Wî ya Faqê* de gotineke pêşiyana a Tirkan bi kar aniye. Ev gotina pêşiyana bi şiklê “Ûyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir.” e û tê wateya “kirina qenciye bêbergîdank û qenciya ku te kiriye neyê zanîn ji Xwedê qenciya te dizane.” (Aksoy, 1993: 153).

Eyîlik eyleyîn deryaye atsez

Bîlîr Xaliq eger baliq bilemez (Eskerî, 1989: 166)

Encam

Fabl cureyeke edebî ye ku helbestvan/nivîskarê wê hişyarî, şîret û derbirînên xwe yê rexneyî yê di heqê kes, civak, rêvebirî, dem û hwd. de bi rêya çîroksazi/pevbestiyekê îfade dike. Helbestvan/nivîskarên fablan bi navgîniya karakterên wek ajal û riwekan civaka xwe hişyar dikin û rê nîşanî wan didin. Mînakên vê cureyê ji serdemên dêrîn heta bi roja me li seranserê cîhanê berbelav in. Hem li şaristaniya Rojhilatê hem jî li ya Rojavayê gelek mînakên vê cureyê hene û bi rêya danûstandina çandî van şaristaniyan bandor li hev kirine. Loma jî piraniya van fablan ji aliyê mijar û peyamên xwe ve nêzî hev in. Berhema alegorîk a Şêx Eskerî *'Iqdê Durfam* jî di encama vê danûstandina çandî de derbasî edebiyata Kurdî ya klasîk bûye. Herçend di heqê jêdera wê de gengeşeyek hebe jî piraniya wergernas û edebiyatnasan vê fablê nîspetî Ezop dikin. Mînakên vê cureya edebî hem bi awayê menzûm hem jî pexşan hene. Hin helbestvanên edebiyata klasîk bi teşeya mesnewiyê fablan nivîsîne û ev teşe ji hêla pergalê ve ji vegêranên modern cuda ye. Digel vê ji hêla vegêrannasiyê ve hevbeşiyên van berheman bi yê modern re hene. Eskerî jî fabla xwe bi teşeya mesnewiyê û şêwaza vegêranê nivîsiye û van hevbeşiyana dihewîne. *'Iqdê Durfam* ji ber vê taybetmendiya xwe ji hêla vegêrannasiyê ve hatiye vekolîn.

Di encama vê nixandîna de em têgihîjin ku beşa fablê ya “Qijik û Rovî”yê ya Eskerî dişibe fabla Ezopî ya bi navê *Rovî* û *Qijikê*. Şêx Eskerî ji bilî çîroka sereke ya fabla Ezopî hin çîrokên din ên xwemalî herwiha mijar û têgehên dinî, çandî û civakî ji tevli berhema xwe kiriye û dahêneriya xwe nîşan daye. Wek sedema nivîsînê em dibînin ku Eskerî li ser daxwaza kurmamê xwe Şêx Behcet berhemê nivîsiye û diyari/îthafî wî kiriye. Eskerî ji ber wefata kurmamê xwe û Herba Cîhanê ya Yekem fablê nivîco hiştiye. Piştê li ser daxwaza birayê xwe Şêx Muhemmed Kerbelayî û hevalên xwe nivîsînê domandiye heta ku berhemê qedandiye. Beşa sebebê telifê ya berhemê ji bo hizrên Eskerî û rewşa civakê zanyariyên baş dide xwîner. Em ji malikên vê beşê fêhm dikin ku Eskerî di Kurdîniyê de daye pey şopa Xanî.

Şêx Eskerî di berhemê de li ser temaya “xirabiya zeman û dinyayê “rawestiyaye. Mijarên wek neheqîya li ketiyan, keda heram, xapandin, xwemezindîtin û azweriyê bi bûyer û karakterên fablê bi awayekî şênber berçav kiriye. Ev exlaqên kirêt rewşa civakê ya xirab nîşan didin ku ji rexneya civakî re bûye mijar û armanca nivîsîna berhemê. Wek hizra bingehîn a fablê jî dikare bê gotin ku “mirov çî bike ew tê pêşîya wî.” Şêx Eskerî ji hêla rengvedana kesayetên civakê ve di berhemê de taybetmendiyên karakterên berhemê daye ber çavê xwe û li gorî vê, tîpên berhemê hîlbijartîye. *'Iqdê Durfam* ji ber ku alegorîk e gelek têgeh û heyberên berhemê yên wek zeman, dinya, mirov, rêwîti, baxçe, penîr, rovî û qjjikê bi wateyên metaforîk hatine bikaranîn.

Bûyerên ji bilî tîkiliya “qjjik û rovî”yê di nav zincîreya rûdanê de ristinên resen û xwemalî ne. Zincîreya rûdanê ya fablê ji bûyereke çarçoveker û ji şeş xelean pêk tê. Bûyera çarçoveker rêwîtiya derwêşan e û xelekên din di nav vê çarçoveya giştî de rûdidin û vegêranên zeliqandî ne. Honandina vegêranên zeliqandî ji bo mesnewînûs nîşaneyê şeweyeke serkeftî ya vegêranê ye. Fabl ji sê astan pêk tê: Asta derekî/derçîrokî: R D û G B, asta navekî/navçîrokî: Ç D J B, asta jor-çîrokî: D û Z, Z û Q, Q û R, R û N. Karakterên fablê yeknesak û tîpîk in. Têvgerên wan tê texmînkirin û heta dawiya zincîreya rûdanê yekalî ne. Karakter hem bi taybetmendiyên xwe yên xweser hem jî bi yên metaforîk hatine bikaranîn û aliyê wan ê metaforîk beramberî kesayetên civakê tê. Eskerî herçend navên taybet li karakterên xwe nekiribe jî hevterîbiyek di navbera karakter û taybetmendiyên wan de heye. Cihê fablê xeyalî, nesînorkirî ye û li gorî rewş, bûyer û karakteran e. Bûyer di seranserê fablê de li sirûştê diqewimin. Dema berhemê pevbestî ye û ne diyar. Mesnewînûs wek pêkhatina dema bûyerê îfadeyeke xumam ku dibêje “ji ehwalê zeman” bi kar anîye. Ev taybetî ji bo domdarî û mayîndetiya berhemê rêbazeke mifadar e. Maweya destpêk û dawîlêhatina bûyeran ne dirêj û bûyer bi awayekî kronolojîk rûdidin. Mesnewînûs di nav kronolojiya zincîreya rûdanê de serî li teknîka paşdevegeranê daye. Vegêr bi îfadeyên wekî “mîqdarekî, qederkî” neketiyê hûrgiliyên rewş û bûyeran; bi vî şiklî xwe di ser demê de qevaztiye. Vegêr bi du şiklan xwe di fablê de xwe nîşan dide. Vegêrê yekem di asta vegêrana derekî de wek hertiştzan û vegêrê derçîrokî mesnewînûs/Şêx Eskerî û di asta navekî de jî wek karaktereke navçîrokî derwêş erka vegêriyê dane ser milê xwe. Her du jî vegêrên eşkere/vekirî ne û xwe ji derbirîna hest û ramanên xwe nadin paş. Beşên vegêranî bi devê derwêş tîp veguhestin lê di gelek beşan de wek hertiştazanê bûyeran û bi teserûfa zalbûnê mesnewînûs di heqê bûyeran de bi şîrove û şîretên xwe tevli vegêranê dibe.

Şêx Eskerî di veguhestina rewş û bûyerên vê berhema xwe ya klasîk de ji rêbaz û teknîkên vegêranê sîd wergirtiye; van rêbaz û teknîkan di berhemê de sepandîye û şeweyekî vegêranê bi dest xistiye. Fabl ji ber ku berhemeke vegêranî ye bi awayekî siruştî rêbaza vegotina çîrokî hatiye bikaranîn. Eskerî di beş û malikên vegêranî de zincîreya rûdanê gelekî herikbar honaye û di navbera xelean de pêwendiyê bi serkeftinî saz kiriye. Tenê di serê her beşê de malikên ku bi forma saqînameyê hatine nivîsîn vê herikbariyê hinek şikandîye. Lê ev xal jî divê wek taybetiyeke kevneşopîya mesnewiyê asayî bê dîtin. Mesnewînûs vê kêmasiyê bi rêya kurtkirin û paşdevegeranê telafî kiriye û careke din xelesa ku qut bûye pev girêdaye. Rêbazeke din a vegotinê ku hatiye bikaranîn şayesandin e. Şayesandinên berhemê bihostatî û bihûrgilî hatine kirin û dîtbariyeke baş pêşkêş kiriye. Guftûgoyên di fablê de dirêj in û cihekî giring girtiye. Eskerî ji bilî van rêbazan guftûgoya hundirîn, dengê hundirîn, dahûrîna hundirîn û montajê jî bi kar anîye. Şêx Eskerî hem bi pevbestiya berhemê hem jî bi şeweya xwe ya vegotinê dahênerî û ciyawaziya xwe nîşan daye.

Çavkanî

- Açıl, B. (2018). *Klasik Türk Edebiyatında Alegori*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Adak, A. (2017). "Serdema Xalidîtiyê di Tarîxa Edebiyata Kurdî ya Klasîk de". *Kürt Tarihi*, h. 30, rr.59-64.
- Adak, A. (2019). *Teşeyên Nezmê di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de*. Stenbol: Weşanên Nûbiharê.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aktaş, Ş. (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alan, R. (2015). *Destpêkek ji bo Zanista Edebiyata Modern*. Stenbol: Weşanên Peywend.
- Alan, R. (2019). *Keşkûl*. Stenbol: Weşanên Peywend.
- Aristoteles. (1987). *Poetika*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Avcı, Y. Y. (2012). La Fontaine'in Fabllarında Alegorik Ögeler ve Bunların Temsil Ettiği Değerler. c.7, h.2, r. 39-53.
- Aytaç, G. (2003). *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Banarlı, N. S. (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Canım, R. (2020). *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Cebecioglu, E. (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Anka Yayınları.
- Cegerxwîn. (2012). "Serxwebûna Mirîşkan". Diyarbekir: Weşanên Belkî. *Hawar*. 20. r. 335-337.
- Chatman, S. (1980). *Story and Discourse Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Çifçi, H. (1999). Bir Fabl Olarak Fare ile Kedi Hikâyesinin Arkasındaki Mesaj. Ragihanî: 25.08.2023, <https://www.bingol.edu.tr/documents/Farekedi.pdf>
- Duggan, A. E., Haase, D. û Callow, H. J. (2016). *Folktales and Fairy Tales Traditions and Texts from Around the World*. California: ABC-CLIO. LLC.
- Eagleton, T. (2013). *How to Read Literature*. USA: Yale University Press.
- Ece, S. (2002). "Modern Öyküleme Teorileri Açısından Mesnevi". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, h. 20, Erzurum, r. 99-105.
- Eke, N. U. (2017). *Klâsik Türk Edebiyatında Metaforik Üslup*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ekici, A. (2014). *Zeynelabidîne Amidî: Jiyan Berhem û Xebatên Wî yên Destnivîsî*. Teza Mastirê ya Çapnebûyî. Mêrdîn: Zanîngeha Mardin Artukluyê. Enstîtûya Zimanên Zindî yên li Tirkiyeyê Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî.
- Erginli, Z. (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Trabzon: Kalem Yayınevi.
- Eskerî, Ş. (1989). *'Iqdê Durfam (wer: Zeynelabidîn Zinar)*. Stockholm: Weşanên Apec-tryck & Förlag.
- Forster, E. M. (2001). *Roman Sanatı (wer: Ünal Aytur)*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Genette, G. (2020). *Anlatının Söylemi (wer: Ferit Burak Aydar)*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gibb, E. J. W. (1900). *A History of Ottoman Poetry*. London: Lusa & Co.
- Gibbs, L. (2002). *Aesop's Fables*. New York: Oxford University Press.
- Hilal, M. G. (1373). *Edebiyat-ı Tatbîkî, (werger ji bo Farişî: Seyyîd Murtaza Ayetullah Şîrazî)*. Tehran.
- Işık, F. (2007). "Hostayê Peyvan: Şêx Eskeriyê Axtepî". *Bîr*. 7. r. 223-227.
- İpek, M. S. (2012). "Arap Edebiyatında Fabl Türü". Ragihanî: 12.03.2023, 2012_35_IPEKMS.pdf (isamveri.org)
- İpekten, H. (2014). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Jahn, M. (2020). *Anlatıbilim (wer: Bahar Dervişcemaloğlu)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kekeç, İ. (2017). Türk Edebiyatında Mesnevi ve Roman İlişkisine Dair Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi (Geleneğin ve Postmodernizm Özel Sayısı)*, s. 3. r. 186-194.

- Keklik, N. (1990). *Felsefede Metafor*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Keskin, N. (2019). *Folklor û Edebiyata Gelêrî*. Stenbol: Avesta.
- Lefkowitz, J. B. (2014). Aesop And Animal Fable. *The Oxford Handbook of Animals in Classical Thought and Life*. r. 1-23. Ragihanî: 09.07.2023, works.swarthmore.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1035&context=fac-classics
- Levend, A. S. (1967) . Divan Edebiyatında Hikâye I. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (TDAY)*. r. 71-115.
- Mevlevî, T. (1994). *Edebiyat Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Moran, B. (2020). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nur, İ. H. (2017). Mesnevide Hayvan Karakterleri (Metaforları). *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDER)* c. 2, h. 1, r. 29-47.
- Oncu, M. (2009). *Gotinên Pêşyan*. Stenbol: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Önal, S. (2007). “Sebeb-i Teliflerdeki Ortak ve Farklı Temalar”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, h. 35, Erzurum, r. 105-124
- Pala, İ. (2014). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pertev, R. (2008). *Zarok û Çîrok*. Stenbol: Weşanên Dozê.
- Sadini, M. X. (2010). *Feqiyê Teyran Jiyan Berhem û Helbestên Wî*. Stenbol: Nûbihar.
- Sağmıç, F. H. (2002). *Dîroka Wêjeya Kurdî*. Stenbol: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Sakaoglu, S. (2011). Motif, Söz Kalıpları ve Masal Kitapları. A. B. Alptekin ve Ç. Kara (Ed.). *Halk Masalları*. (22-51). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sebrî, O. (2012). “Welatê Tirivîrîyan, Şivan û Beran”. Diyarbakir: Weşanên Belkî. *Hawar*. h. 28. 469.
- Subaşı, K. (2019). Tîpolojîya Vegêrî ya Çîrvanokên Kurdî. Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler Sempozyum Bildirileri (r. 737-771). Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Subaşı, K. (2019). *Kürtçe (Kurmançî) Masalların Anlatı Tipolojisi*. Teza Doktorayê ya Çapnekirî. Diyarbakir: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı.
- Talib, I. S. (2021). Chapter 4: Characters, Narrative Theory: A Brief Introduction. (Ragihanî: 19.09.2023), Narrative Theory, by Ismail S Talib -- Chapter 4: Characters (nus.edu.sg)
- Tek, A. (2018). *Hâmîsiz Şâir Babasız Metin: Mem û Zîn ve Osmanlıca Çevirileri Üzerine Bir İnceleme*. Stenbol: Nûbihar.
- Tezcan, N. (2010). Sebeb-i Teliflere Göre Mesnevi Edebiyatının Tarihsel Dönüşümü. *Doğu Batı*. h. 52, r. 49-75.
- Ünver, İ. (1986). Mesnevi. *Türk Dili*. c. 52. r. 430-562.
- Wellek, R. û Warren, A. (1949). *Theory of Literature*. New York: Harcourt, Brace And Company Inc.
- Whitman, J. (1987). *Allegory*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Xanî, E. (2010). *Mem û Zîn (şîrovekar: Perwîz Cihani)*. Stenbol: Nûbihar.
- Yalçınkaya, Ş. (2007). Yol Metaforu ve Klâsik Türk Edebiyatında Arayış Yolculukları. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* c. 13 h.1, r. 251-260.
- Yazıcı, T. (1994). Dervîş (c. 9, 188-190). İstanbul: TDVİA.
- Yıldırım, K., Pertev, R. û Aslan, M. (2013). *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*. Stenbol: Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.
- Zinar, Z. (1991). *Nimûne ji Gencîneya Çanda Qedexkerî*. Stockholm: Pencînar.
- <http://mythfolklore.net/aesopica/perry/124.htm>
- Kubbealti Lugati - akit kelimesi anlamı, akit nedir? (lugatim.com)